

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ
МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТА ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА

"Я усюди і я ніде": пам'ять про рідне місто в трансформаціях ідентичностей ВПО із
Маріуполя у Києві

Студентка: Багацька Богдана
Науковий керівник: Ферт Андрій

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: 032 Історія та археологія

Зміст

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП	5
I ОГЛЯД КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ ТА ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ.....	7
1. Концептуалізація досвіду переміщення	7
2. Пам'ять, втрата, дім.....	9
3. Історія та локальна ідентичність	12
4. Соціо-політична оптика: ієрархії приналежності, вік, гендер.....	13
5. Прагматико-структурна оптика: право, демографія, економіка.....	15
II МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПЕРШОДЖЕРЕЛА	20
1. Глибинні інтерв'ю та ментальні мапи	20
2. Дизайн дослідження та основні концепти	23
3. Учасники дослідження	27
III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	30
1. Зміст і форми пам'яті про Маріуполь	30
1.1. Місто як прожитий досвід: тепло, сенсорні елементи та амбівалентність.....	30
1.2. Локальна історія: піднесення 2014-2022, облога та окупація	33
1.3. Повсякдення і спільнота: практики, маршрути, коло «своїх»	36
2. Роль пам'яті про Маріуполь у теперішньому.....	40
2.1. Ідентифікаційна функція: ВПО vs самоідентифікація; «звідки ти»; «я не киянка».....	40
2.2. Стереотипізація крізь призму історії (блокада, бики, мова)	43
2.3. Афективна функція: туга, амбівалентність, «плекаю і бережу».....	47
2.4. Реляційна функція: коло «своїх» у переміщенні.....	48
2.5. Етична функція: свідок, відповідальність, видимість	50
2.6. Освоєння київського простору: «свої» місця, нова топографія.....	52
2.7. Переозначення «дому»: вдома чи не вдома	57
3. Переосмислена ідентичність.....	61
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ.....	70
ДОДАТОК 1 Гайд для біографічних інтерв'ю.....	70
ДОДАТОК 2 Матеріали інтерв'ю з учасниками дослідження	73

АНОТАЦІЯ

Це міждисциплінарне дослідження вивчає, як вимушене переселення та втрата рідного міста кристалізують локальну ідентичність. На противагу сухим демографічним підходам, у центрі уваги опиняється жива історія та пам'яттєвий вимір у переміщенні. На основі восьми усноісторичних інтерв'ю та ментальних мап молодих маріупольців (21–28 років) у Києві простежено, як особиста пам'ять фіксує образ міста та подій напередодні 2022 року. Ця пам'ять виконує ключову ідентифікаційну функцію: жоден із учасників не сприймає себе через статус «ВПО». Досліджено розщеплення поняття «дім» на практичний та духовний. Історія недоступного міста постає не пасивним спогадом, а активним чинником Perezbiannya ідентичності.

Ключові слова: пам'ять, вимушене переміщення, локальна ідентичність, Маріуполь.

Кількість слів: 19850

Висловлюю щирю подяку Андрію Фертю - моєму науковому керівнику за підтримку й слушні зауваження на всіх етапах роботи

Окрема подяка Оксані Міхеєвій за консультування з питань методології глибинних інтерв'ю

ВСТУП

Від початку збройної агресії РФ проти України у 2014, а згодом і повномасштабного вторгнення у 2022 році, мільйони людей були змушені залишити свої домівки. Сьогодні Україна налічує понад 4,5 млн осіб внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Попри те, що формально внутрішні мігранти не перетинають міжнародних кордонів й залишаються у межах своєї країни та загального культурного поля, усе-таки вони опиняються у просторі лімінальності: далеко від реалій, що визначали їх повсякдення, соціальні зв'язки та сприйняття себе, і водночас поміщені в нове соціо-географічне середовище.

Вимушене переміщення порушує усталені соціальні зв'язки, просторові прив'язаності та повсякденні практики, які формують індивідуальні та соціальні ідентичності індивіда. Хоча у наукових дослідженнях внутрішньо переміщених осіб значна увага приділяється питанням інтеграції, адаптації та соціально-економічних викликів, значно менше досліджено те, що відбувається з локальною ідентичністю людей унаслідок вимушеного переселення. Це дослідження націлене на з'ясування того, як люди пам'ятають та переосмислюють свою міську / локальну ідентичність у процесі вимушеної міграції після повномасштабного вторгнення в Україну та переселення в інше місто, яку роль пам'ять про минуле, що включає персональні життєві історії та події локальної історії, та їх міська / локальна ідентичність та відіграє на новому місці.

Частина самоідентичності людини тісно пов'язується із географічним простором. Реалії життя, потреби, маршрути до ключових місць як то школа, гурток, робота, магазин, варіанти дозвілля, ландшафт і пейзаж з вікна, клімат, рослинність, продукти - усе це формує щоденну реальність і потреби, до яких людина пристосовується у свій спосіб. Покладаючись на тезу, що ступінь приналежності до місця, сприйняття його “своїм” (insideness), будує відчуття ідентичності, можна припустити, що ідентичність місця й індивіда перетинаються. Це означає, що місце перестає бути географією, зміна простору тягне за собою зрушення у сприйнятті себе, а ще, за неможливості фізичного доступу до місць, інтенсивно активізує пам'ять про недоступні місця. *Тому це дослідження буде спробою подивитися на вимушене переміщення до Києва та недоступність рідного міста трансформують локальну й міську ідентичність молодих маріупольців — і яку роль у цій трансформації відіграє пам'ять про Маріуполь.* У межах цього головного питання розглядатиметься три аспекти:

співвідношення зовнішньої категоризації (як-от «ВПО» або «з Маріуполя») і самоідентифікації, і як переміщені артикулюють свою приналежність мешкаючи за межами рідного міста;

Яким постає образ Маріуполя в пам'яті респондентів та які функції - ідентичнісні, афективні, реляційні, етичні - виконує ця пам'ять у їх теперішньому житті;

Як молоді маріупольці освоюють простір міста Київ і переозначають поняття “дім”, а також як ці практики пов'язані із пам'яттю про рідне місто: які саме факти локальної історії й події є важливими у образі Маріуполя для них, допомагаючи зберегти та віднайти себе у нових обставинах.

Ключем до цього стануть усноісторичні біографічні інтерв'ю та ментальні мапи створені респондентами віком 21-28 років з інформацією та афективним контекстом.

Здебільшого дослідження про ВПО мають соціологічний характер та фокусуються на питаннях їх правового статусу, демографічних, економічних змінах, соціальних потребах. Розгляд таких тем безперечно має практичне значення для оцінки змін та реагування, однак методологічно ця оптика накладає певні обмеження на розуміння того, як переживається реальний досвід переїзду чи втечі не у цифрах чи показниках, не з перспективи держави, а від першої особи у повсякденні.

Місто Маріуполь в українському й закордонному медіа просторі набуло активного розголосу через масштабні воєнні злочини на початку 2022 року, що тривають і нині. Разом з тим, спільнота Маріупольців досить активно артикулює свою приналежність у приватних розмовах, самовираженні та на рівні самоврядування через різні центри підтримки як-от Я-Маріуполь. Гіпотеза цього дослідження у тому, що саме внутрішнє переміщення й недоступність рідного простору активізувало пам'ять про нього і, як наслідок, викристалізувало розуміння своєї приналежності у маріупольців. Додаткова цінність цього дослідження полягає у спробі зрозуміти як визначає свою приналежність молодь віком 21-28 років, яким на момент повномасштабного вторгнення 2022 року було 17-23 роки. Розуміння того, яке місце посідає пам'ять про Маріуполь у житті молоді та як ними визначається своя приналежність, яким вони бачать Київ, можуть говорити не тільки про задоволеність базових потреб ВПО, а є цінним свідченням того, як ці люди конструюють свою ідентичність та розуміють свою приналежність у новому просторі.

І ОГЛЯД КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ ТА ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Масштаб внутрішнього переміщення системно привернув увагу дослідників після подій 2014 року й інтенсифікувалися з повномасштабним вторгненням на територію України 2022 року. Довкола явища внутрішнього переміщення в Україні сформувалося розгалужене поле із перевагою структурно-прагматичного фокусу - питання демографії, правового статусу, економічної адаптації - в той час як суб'єктивний та пам'яттєвий виміри досвіду переміщених осіб із висвітленням ролі історичних подій недавнього минулого, особливо від 2014 року, знаходиться на периферії. Тож, щоб локалізувати місце цієї роботи, далі мною буде наведено три дослідницькі оптики, які застосовуються для вивчення теми переміщення, зумовленого воєнним конфліктом.

1. Концептуалізація досвіду переміщення

Вимушене переміщення це не тільки фізична зміна координат у просторі людського перебування, а й зміна механізмів життя, пам'яті, самосприйняття. Тривале переміщення під час територіальних конфліктів має довготривалі наслідки для пам'яті, оцінку своєї мобільності й прагнень. Стан не-приналежності не-вкоріненості у переміщених осіб з'являється як екзистенційна відповідь на історичний контекст (події у Маріуполі, учасниками яких вони були безпосередньо, або опосередковано через родичів, друзів, медіа) та нинішній контекст (життя в Києві), на які також впливає владний дискурс (наприклад, місцева адміністрація, викладачі), загальне уявлення про небезпеку. Запозичуючи теоретичну рамку Марії Груйч, життєві стратегії людей у переміщенні можуть спиратися на концепти *doing memory* (практики пам'ятання, як активної маніфестуючої діяльності) та *doing flight* практики утікання (активна щоденна практика й поведінка, за допомогою якої людина адаптується і позиціонує себе в просторі)¹. Це означає, що переміщення – дієслово, а не стан.

У студіях внутрішнього переміщення поняття простору може зринати у кількох вимірах: простір міста - як прожитий досвід, який залишається у пам'яті людини, і простір як фізичне оточення й масштаб, в межах яких люди взаємодіють та реалізуються. Ребекка Робертс описуючи різні маршрути переміщення, які часто губляться під одним терміном міські ВПО (urban IDPs), наголошує, що переміщення не лише фізична зміна місця, а зміна механізмів виживання та розуміння законів життя в середовищі. При цьому, говорить дослідниця, вплив простору на адаптацію ВПО проявляється у тому, наскільки звиклий устрій життя людей відповідає новому контексту. Якщо розрив у таких ключових сферах як соціальний капітал, набір навичок та право займати простір між прибулими та місцевими занадто великий -

¹ Grujić, M. (2025). *Belonging in unhomely homelands: Internal displacement and gendered nationalism among Kosovo Serbs*. Berghahn Books. p. 78

пристосування перетворюється на більший виклик². Так досвід сільського мешканця, який звик обробляти землю, вести господарство або працював у місцевому магазинчику може не відповідати запитам міського простору. Тому переміщення з сільської місцевості в місто буде більш стресовим через слабе володіння міськими компетенціями, в той час як переміщення місто-місто означає розуміння міського способу життя - міську ідентичність. Для постсучасного суспільства, міську ідентичність слід розглянути як “уявлену спільноту”, яка в своїй основі має не стільки єдність норм, цінностей, уявлень, а гуртується головним чином довкола одного ідентитету - самого міста³. У випадку цього дослідження однак буде цікаво прослідкувати за тим, як працюватимуть різні масштаби міста Маріуполь та міста Київ у звиканні.

Про регіональну ідентичність йшлося Остін Шерон, яка розпитувала у мешканців Криму у яких територіальних межах вони бачать свою батьківщину і з'ясувала, що для всіх представлених етнічних груп розуміння дому виходить за межі бінарних і напружених “Крим наш (російський)” чи “Крим це Україна”. Головним складником ідентичності було визначено саме проживання у Криму. Так дослідниця намагалася підсвітити складність ідентичності мешканців і ВПО з Криму після його захоплення 2014 року⁴. Пізніше вона описала мотиви переміщення серед ВПО з Криму та підсвітила, що саме переміщення не є виключно вимушеним або цілковито добровільним. Вона ставить під сумнів традиційний поділ на економічних мігрантів та біженців, що втікають від прямої загрози, вважаючи його занадто спрощеним у випадку Криму, а ідентичнісний вибір тих, хто покинув півострів, промовисто звучить у назві статті “Somehow, we cannot accept it”⁵.

Грета Юлінг, особливо в контексті кримських татар та повсякдення у прифронтових зонах (Everyday Life in Ukraine's War Zone). Її книга Decolonizing Ukraine розглядає причини й джерела окупації Криму росією, український спротив та корінні народи Криму. Окрім компаративного аналізу 155 інтерв'ю з внутрішньо переміщеними

² Roberts, R. E. (2022). *How urban are IDPs? Between forcibly evicted urban poor and conflict IDPs* (Working Paper No. 23). Researching Internal Displacement. https://researchinginternaldisplacement.org/wp-content/uploads/2022/05/RID-WP_Enobong-Roberts_Urban-IDPs_050422.pdf

³ Vermenych, Ya. V. (2012). Київ [Kyiv]. In I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak, et al. (Eds.), *Енциклопедія Сучасної України* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-67950>

⁴ Charron, A. (2016). Whose is Crimea? Contested sovereignty and regional identity. *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 5(2), 225–256. <https://doi.org/10.1353/reg.2016.0017>

⁵ Charron, A. (2020). ‘Somehow, we cannot accept it’: Drivers of internal displacement from Crimea and the forced/voluntary migration binary. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 432–454. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1685649>

з Донбасу та Криму між 2015-2017 роками, вона також розглядає аналітику урядовості (analytics of governmentality), тобто категорії, якими держава мислить про певні категорії людей. Зрештою вона досягає висновку, що внутрішнє переміщення як феномен дуже гетерогенне, ніж це прийнято вважати, через різноманіття мотивацій, різний ступінь агентності та різне ставлення до держави. У перші роки, коли суспільство й держава тільки знайомилися із феноменом такої внутрішньої міграції, сам акт переміщення на її погляд - це активне рішення щодо свого майбутнього, а не пасивна участь, хай і з багатьма невідомими.⁶

Коли говорити про добровільність чи вимушеність переміщення, американська дослідниця Тара Зара, аналізуючи масову трансатлантичну міграцію кінця XIX — початку XX століття зі Східної Європи (зокрема, зі збіднілих провінцій Австро-Угорщини — Галичини та Буковини), ставить під сумнів концепт «добровільності» економічного переселення. В умовах глибокої бідності та радикальної зміни способів виробництва, які унеможливлювали фізичне виживання людей на батьківщині, йшлося про ситуацію структурного примусу. Аналізуючи інституційне ставлення держав Східної Європи до цього відтоку населення, Тара Зара фіксує еволюцію державних дискурсів: від початкового тиску на мігрантів та звинувачень їх у «зраді батьківщини у скруті» до спроб інструменталізації національних діаспор у США як важелів «м'якої колонізації» та лобізму. У фокусі уваги дослідниці опиняється також невідповідність між сподіваннями та реальним досвідом на місцях, які нерідко потрапляли у пастку «зарплатного рабства» (wage slavery), дискримінації та жорсткої трудової експлуатації. Мобільність тут розглядається як фактор вразливості для тих, хто на неї наважився у пошуках безпеки⁷.

Для контексту дослідження пам'яті важливим буде висновок про те, що тривале перебування змушувало заробітчан вибудовувати специфічні колективні стратегії виживання, які концентрувалися довкола матеріальних здобутків, як головної причини їхніх поневірянь. Серед таких була й внутрішня установка на «тимчасовість» свого перебування, що допомагало миритися з деструктивними умовами праці заради уявного майбутнього повернення додому.

2. Пам'ять, втрата, дім

Вимушена втрата не завжди спонукає до фізичного наближення до об'єкту втрати, а може проявлятися в інших діях, які долають складні почуття у свій спосіб і загалом виглядають як віддалення і консервація. Як пише Ендрю Демшук, німецькі вигнанці із Сілезії - регіон який після Другої світової війни відійшов Польщі, - радикально відмовлялися приймати зміни, які відбулися із їх рідними містами.

⁶ Uehling, G. L. (2021). Three rationalities for making sense of internal displacement in Ukraine. *Migration Studies*, 9(3), 1536–1559. <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa005>

⁷ Zahra, T. (2016). *The great departure: Mass migration from Eastern Europe and the making of the free world* W. W. Norton & Company. P. 69

“Втрачений німецький схід” розглядався як лінійна історія розвитку й розквіт, який в одну мить обірвався польською присутністю, і чого відновити вже неможливо. Протягом повоєнних десятиліть переселенці зрощували ідеалізований образ свого втраченого сходу. Переселення з регіону Сілезії на територію Західної Німеччини наприкінці Другої світової війни та після її завершення характеризується поняттям *Heimat* - особливим сприйняттям малої батьківщини. І що далі в минуле відходило виселення, що більше неприємностей оточували переселенців у повсякденні, то більш ідеалізованим ставав образ *Heimat* - дому та батьківщини. Розділення життя на своє минуле як втрачений рай, на батьківщину як осередок приватності, безпеки, розквіту є характерним для вимушених мігрантів. Однак Ендрю Демшук пише про особливу сприйняття своєї малої батьківщини переселенцями - ***Heimat transformed***. Оскільки за перерозподілом земель Сілезія відійшла Польщі, то до німецьких міст прийшли їх нові мешканці, яким не надто раділи, і які, на думку вигнанців спалювали такий процвітаючий регіон. Зміни, які принесли за собою нові мешканці до міста Бреслау, наприклад, робили досвічування усіх трансформацій наяву нестерпно болючим, а повернення - неможливими, тому німецькі вигнанці прагнули зберегти у своїй пам'яті місто таким, яким його востаннє бачили⁸.

Антропологиня Юлія Буйських пише про паломництво до Кальварії Пацлавської нащадків переселених під час депортації мешканців Закерзоння, польсько-українського прикордоння вглиб радянської УРСР у рамках операції Вісла 1947 році. Українські греко-католики та православні здійснюють ходу до пагорба Кальварія (від лат. *Calvaria* - Голгофа), що архітектурно і ландшафтно відтворює шлях Ісуса на Голгофу. Ведучи розмову про позірну гомогенність містечка, де колись проживали поляки, українці, євреї, німці, дослідниця підкреслює особливість становища паломників з України у тому, що вони ступають, насправді, на свої землі вже як інші, чужинці, уже не належачи до домінантної групи населення. Підсумовуючи усі досвіди взаємодії прибулих із місцевою та релігійною спільнотою, дослідниця називає означає їх шлях як “**гостьову поведінку**”. Вона має на меті не втручатися у простір, на який вони можуть претендувати, однак який вже їм не належить, а раз у рік лише фізично наблизитися, здійснивши символічну ходу до санктуарію. Мотивації паломництва кожного з представників множинні і звести їх до спільного знаменника складно, однак серед вірян все ж прослідковується одна спільність - повернення до коренів (***roots pilgrimage***), адже їх предки проживали у цій місцевості.

Такі регулярні відвідини рідної землі, яку людям довелося покинути через війну, економічні, політичні чи інші причини, не обов'язково мають релігійне підґрунтя, однак ключовим є возз'єднання з родинним чи національним корінням. Повернення до коренів - поширена практика, що здійснюється переселеними спільнотами для

⁸ Demshuk, A. (2012). *The lost German East: Forced migration and the politics of memory, 1945–1970*. Cambridge University Press. P. 130 <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107303>

маніфестації зв'язку з рідною землею. Спираючись на низку прикладів - як от паломництво боснійських хорватів, греків-кіпріотів, і депортованих кримських татар до рідних локусів, подорожі євреїв до знакових місць власної історії (pilgrimages of nostalgia), подорожі афро-американців до місць травматичної пам'яті у Гані (homecoming) - дослідниця називає це актами вибудовування неперервності з минулим⁹.

Прагнення возз'єднатися з історією родини, корінням, святинами - те, що об'єднує паломників до Кальварії Пацлавської, які за інших обставин не перетинаються і взагалі мешкають в різних областях України. Зібрані у них історії свідчать, що люди підтримують зв'язок не із сучасним фізичним та духовним образом населеного пункту, який є етнічно й релігійно гомогенним польським, а з минулим. Зв'язок із містом заснований на особистій трагедії від операції Вісла, на тому, що колись там разом мешкали члени родини, які після виселення за життя не змогли навідатися до своїх домівок через закриті кордони, або ж долі яких після депортації розійшлися, декого було відіслано до таборів. У такий спосіб, нащадки віддають данину пам'яті не стільки місту як простору чи географії - бо особисті спогади життя в них відсутні, натомість є тільки перекази від родичів, - а своїм родинам, для яких ця місцевість є рідною. Тож піший шлях до Кальварії Пацлавської - це фізичний рух у просторі, ритуал, який наближає до коренів, джерел ідентичності (**routes to the roots**, як зазначає Юлія Буйських), а не суто туризм. У контексті вимушено переміщених із Маріуполя актуальним буде дослідити, які способи наближення чи віддалення є характерними для практик маніфестації приналежності.

Тема щодо досвіду ВПО у різних вимірах підсилилася й актуалізувалася із повномасштабним вторгненням 2022 року. Таким чином сферою зацікавлень дослідників стає вже подвійна втрата дому, увага до окремих груп: жінок, дітей. Марні Хоулетт та Дарина Дворніченко пишуть як переселення жінок в межах України двічі за час військової агресії трансформувало їх **поняття дому у бік абстрактного** і посилило їх агентність¹⁰. Огляд видів незбройного спротиву жінок ВПО та українських мігранток за кордоном розширює розуміння про ролі, які виконують жінки у воєнний час¹¹.

Міграція, переселення, Донеччина та Луганщина, благополуччя й ментальне здоров'я ВПО є одними із головних тем у дослідженнях Оксани Міхеєвої від 2014 року.

⁹ Buyskykh, Iuliia (2019) "In Pursuit of Healing and Memories: Cross-Border Ukrainian Pilgrimage to a Polish Shrine," *Journal of Global Catholicism*: Vol. 3: Iss. 1, Article 4. <https://doi.org/10.32436/2475-6423.1049>

¹⁰ Howlett, M., & Dvornichenko, D. (2025). Losing and finding home twice: Ukrainian women's experiences of secondary internal displacement. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 51(15), 3846–3865. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2025.2499712>

¹¹ Koshulko, O., & Dluhopolskyi, O. (2022). Exploring women's resistance against occupation and war in Ukraine. *Estudos Feministas*, 30(1), 1–12. <https://www.jstor.org/stable/48663145>

Більш конкретно, авторка говорить про те, що означає поняття “дім” для вимушених мігранток з України до Німеччини та Чехії через сенсорні та афективні елементи (запахи, звуки, їжа)¹² і взагалі приділяє увагу повсякденню.

3. Історія та локальна ідентичність

Як змогла з'ясувати це Вікторія Середа, наративи ВПО демонструють темпоральне переміщення чи темпоральну міграцію (temporal displacement), згідно з якими життя поділяється на “до” та “після” переселення. Період та простір “до” відрізняється комфортом та спокоєм, “золотим віком”, натомість “після” - простір небезпеки та протистояння¹³. Вона також пише про такі аспекти життя ВПО першої та другої хвиль, як їх історична пам'ять, переосмислення поняття “іншого”. Ключовим у осмисленні локальної ідентичності є відчуття приналежності, отож дослідниця і ставить цінне питання до суті: це приналежність через вибір чи через іншування та виключення?¹⁴ Дослідниця доходить до висновку про слабку артикуляцію регіональної ідентичності ВПО з Донбасу адже ті визначають свою приналежність у першу чергу через міську та професійну ідентичності, які переважають над етнолінгвістичною. Вона також додає темпорального виміру до вибудування приналежності ВПО з Донбасу та Криму, знайшовши у якому історичному періоді кореняться маркери приналежності у свідомості людей¹⁵. У своєму тексті я досліджуватиму сегмент молоді віком від 21-28 років і спробую з'ясувати з яким періодом та його маркерами у місті (локаціями, персоналіями, практиками) найбільше є зв'язку. Вікторія Середа досліджує історичну пам'ять ВПО, а саме які елементи минулого - події, періоди, постаті - використовують ВПО для визначення своєї приналежності, інакше кажучи, які з них вважають “своїми”, а які “чужими”. Учасники досліджень з Донбасу здебільшого артикулюють свої спогади через неісторичні маркери простору (пальма Мерцалова, сад кованих

¹² Mikheieva Oksana (2024). Wärme, Lachen und der Geruch von Brötchen: was für unfreiwillige Migrant*innen aus der Ukraine „Zuhause“ bedeutet. *Centre for East European and International Studies* <https://www.zois-berlin.de/publikationen/zois-spotlight/waerme-lachen-und-der-geruch-von-broetchen-was-fuer-unfreiwillige-migrantinnen-aus-der-ukraine-zuhause-bedeutet>

¹³ Sereda, V. (2020b). У пошуках приналежності: Переосмислення Іншого в історичній пам'яті українських ВПО [In search of belonging: Rethinking the Other in the historical memory of Ukrainian IDPs]. *Ideology and Politics Journal*, 1(15), 84–107. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00014>

¹⁴ Sereda, V. (2020b). У пошуках приналежності: Переосмислення Іншого в історичній пам'яті українських ВПО [In search of belonging: Rethinking the Other in the historical memory of Ukrainian IDPs]. *Ideology and Politics Journal*, 1(15), 84–107. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00014>

¹⁵ Sereda, V. (2020b). У пошуках приналежності: Переосмислення Іншого в історичній пам'яті українських ВПО [In search of belonging: Rethinking the Other in the historical memory of Ukrainian IDPs]. *Ideology and Politics Journal*, 1(15), 84–107. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00014>

скульптур, Донбас-Арена, терикони), соціальні групи чи сакральні будівлі (сімя, друзі, колеги, сусіди). Серед пригадуваних локальних маркерів історичного характеру респонденти називали пам'ятники радянського та радянського українського метанаративів (Ленін, Шевченко, меморіали Другій світовій війні, а значно рідше - Джон Юз, Стаханов, Стус).

4. Соціо-політична оптика: ієрархії приналежності, вік, гендер

У другій оптиці, яка розглядає питання міграції, увага зміщується з вимірювання потреб до відносин, визнання, виключення. Катерина Іващенко-Стадник, українська дослідниця, аналізуючи соціальні виклики, з якими стикаються ВПО, продемонструвала, що після двох років конфлікту ВПО залишаються у статусі **напів-своїх чи напів-громадян**, а переважаюче позитивно-нейтральне ставлення насправді створює ризик соціальної ексклюзії цієї категорії населення¹⁶. Про перехід від категорії “наших” чи “своїх” на хвилі співчуття й солідарності на початку воєнного конфлікту до “чужих”, коли активна фаза бойових дій дещо вщухла пише Тетяна Булах. Вона також говорить про певну ієрархію серед ВПО за територіальним принципом, де внутрішні біженці першої хвилі з Криму - це жертви політичної несправедливості, а зі сходу України - політично ненадійні та менш привілейовані¹⁷. Концептуально це резонує із уявленням Дідьє Фассена - антрополога та дослідника біженства, епідемій та військових конфліктів Франції, Південної Африки, Венесуели та Палестини - про легітимність страждань, що призводить до вибіркової допомоги і, насправді маскує структурну нерівність окремих груп¹⁸. Дослідниця Тетяна Булах, звертає увагу на сфери, у яких ВПО найбільше стикалися з перешкодами, особливо на ринку праці та нерухомості через підозри у недобропорядності¹⁹. На такій стигматизації не могли не позначитися десятки років активних наративів політичних сил, що ґрунтуються на опозиції проєвропейський захід-проросійський схід.

¹⁶ Ivashchenko-Stadnik, K. (2017). The social challenge of internal displacement in Ukraine: The host community's perspective. In A. Pikulicka-Wilczewska & G. Uehling (Eds.), *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective* (pp. 25–48). E-International Relations Publishing.

¹⁷ Bulakh, T. (2017). ‘Strangers among ours’: State and civil responses to the phenomenon of internal displacement in Ukraine. In A. Pikulicka-Wilczewska & G. Uehling (Eds.), *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective* (pp. 49–61). E-International Relations Publishing.

¹⁸ Fassin, D. (2012). *Humanitarian reason: A moral history of the present* (R. Gomme, Trans.). University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520950481>

¹⁹ Sereda, V. (2020a). ‘Social distancing’ and hierarchies of belonging: The case of displaced population from Donbas and Crimea. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 404–431. <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1719043>

Окрему лінію досліджень становлять гендерні аспекти та окремі соціальні групи. Так досвід підлітків ВПО показав, що найбільшим чинником у переосмисленні культурної ідентичності та приналежності для них стала зміна національного наративу й інтеграція в новому освітньому середовищі²⁰. Серед гендерних упереджень, через усталене патріархальне розуміння траційної ролі чоловіка як захисника, внутрішньо переміщені чоловіки на підконтрольній території могли сприйматися як, ті, що не змогли / не захотіли захищати Україну, або ж сепаратисти²¹. Не менш напруженим є становище чоловіків, які опинилися за лінією розмежування²². Про різні вікові категорії, мобільність і дім для першої хвилі ВПО йдеться Оксані Міхеєвій та Ірині Кузнецовій у звіті МОМ. Частина переміщених свідомо уникають офіційної реєстрації як ВПО через прагнення уникнути стигматизації чи не створювати додаткового навантаження без явних переваг, а натомість почувалися комфортніше із новою офіційною адресою у паспорті. Фактично така поведінка є певним історичним прецедентом відмови від статусу чи ярлика першої хвилі. У дослідженні також зафіксовано низьку мобільність літніх людей та людей з інвалідністю через глибоку прив'язаність до стін дому, збудованих соціальних мереж, способів організації побуту, які будуть відсутні на новому місці²³.

Динаміку національної та громадянської ідентичності дослідила група українських дослідників Євгеній Головаха, Катерина Іващенко-Стадник, Вікторія Середа та Оксана Міхеєва. Вони спробували подивитися на взаємозв'язок мобільності мешканців інших регіонів України на схід країни до війни та рівня стереотипізації і з'ясували, що внутрішньо переміщені особи своєю присутністю в інших областях та взаємодією з місцевими сприяють зменшенню цього символічного протистояння між заходом та сходом. Разом тим, констатується безпрецедентний рівень солідарності з переселенцями, на зміну якому у 2023 році прийшла напруга між приймаючими

²⁰ Thompson, I., Nurse, L., & Fazel, M. (2023). Tensions in cultural identity and sense of belonging for internally displaced adolescents in Ukraine. *Child Care in Practice*, 29(3), 319–334. <https://doi.org/10.1080/13575279.2023.2199192>

²¹ Sereda, V. (2020). 'Social Distancing' and Hierarchies of Belonging: The Case of Displaced Population from Donbas and Crimea. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 404–431. <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1719043>

²² Mikheieva, O. (2020). *Gender perspectives on life of people in the context of war on certain territories of Luhansk and Donetsk regions*. PAX. <https://paxforpeace.nl/wp-content/uploads/sites/2/import/import/pax-report-gender-perspectives-on-life-of-people-in-the-context-of-war-full-report-ua.pdf>

²³ Mikheieva, O., & Kuznetsova, I. (2023). *Internally displaced and immobile people in Ukraine between 2014 and 2022: Older age and disabilities as factors of vulnerability* (Migration Research Series No. 77). International Organization for Migration <https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2023-031-r-mrs77-internally-displaced.pdf>

громадами та ВПО через різний досвід війни у 69% місцевих мешканців та ставленням до чоловіків, що переїхали і не пішли до війська²⁴.

Попри суттєве поглиблення у тонкощі теми, ця оптика здебільшого розглядає ВПО в контексті державних політик, сприйняття, ієрархізації з боку інших, а питання того, як переміщені конструюють свою приналежність і яке місце в цьому відіграє пам'ять про рідне місто Маріуполь звучать радше дотично, ніж прицільно.

5. Прагматико-структурна оптика: право, демографія, економіка

Однією з перших дослідницьких реакцій на масове переміщення всередині України стало його впорядкування у правових та демографічних вимірах. Зокрема дослідниця Ірина Заверуха показує, як мешканці Криму після 2014 року опинилися у правовій пастці, “провалившись у шпарини між термінами “ВПО” та “біженці””, і залишилися без адекватного захисту²⁵. Тетяна Булах окреслює сприйняття ВПО та їх взаємодію з державою через балансування між статусом законного громадянина де-юре та біженця де-факто, що виливається у обмежені права та свободи з одного боку і посилений контроль з боку держави з іншого²⁶. Темі міграції українців був присвячений окремий випуск *Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective*²⁷, чий склад авторів поєднує фахівців різних шкіл, профілів. Продемонструвавши різносторонність, цей колективний том також підсвітив політичну заангажованість дослідників. Автори з російського боку пояснюють переселення українців свідомо уникаючи першопричини - розпочатої росією війни. Серед них директор Інституту демографії російської ВШЕ Міхаїл Денісенко вважає, що переїзд українців до росії спричинено пошуками кращих економічних можливостей.

Економічний вимір та добробут у переміщенні вивчається досить ретельно. На даних 2018 року дослідники вимірювали суб'єктивне благополуччя ВПО у порівнянні з немігрантами в Україні і з'ясували, що в останніх його рівень суттєво нижчий у зв'язку

²⁴ Golovakha, E., Ivashchenko-Stadnik, K., Mikheieva, O., & Sereda, V. (2023). From patronalism to civic belonging: The changing dynamics of the national-civic identity in Ukraine. In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's patronal democracy and the Russian invasion: The Russia-Ukraine war, Volume One* (pp. 297–330). Central European University Press. <https://doi.org/10.1515/9789633866641-012>

²⁵ Zaverukha, I. (2016). The Trajectory of Crimean Flight 2014: Falling Through the Cracks Between the Rock of “Refugee” and the Hard Place of “Internally Displaced Person.” *The International Lawyer*, 49(3), 373–414.

²⁶ Bulakh, T. (2020). Entangled in social safety nets: Administrative responses to and lived experiences of internally displaced persons in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 455–480. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1687648>

²⁷ Pikulicka-Wilczewska, A., & Uehling, G. (Eds.). (2017). *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective*. E-International Relations Publishing.

із економічними труднощами та втратою соціальних зв'язків²⁸. Що ж до українців за кордоном, то жоден із вимірюваних факторів (економіка, житло, соціальні зв'язки) не міг пояснити різницю у суб'єктивному благополуччі між місцевими жителями і ВПО, які залишили місто конкретно з причини насильства, — що вказує на тривалий вплив травми навіть за умови задоволення економічних потреб²⁹. Це свідчить про те, що ідентичність ВПО не можна пояснити лише матеріальними втратами. Влад Михненко Оксфордського університету аналізуючи першу хвилю переселення 2014-2022 років, виокремив чотири чинники, які впливають на вибір ВПО міст для подальшого життя і які слід враховувати приймаючим спільнотам у пристосуванні інфраструктури чи послуг: гендерну сенситивність (серед біженців переважають жінки та підлітки), значну частку неповернення (80%) серед першої хвилі, що обґрунтовує потребу у постійному переміщенні та повній інтеграції, пріоритетність дистанції від зони бойових дій у виборі місця та країни проживання, і, насамкінець, залежність вибору від політичних настроїв місцевого населення й рівнем соціальних переваг³⁰. Окремо досліджувалася тема зайнятості серед ВПО у Львівській та Закарпатській областях³¹, де було підсвечено основні бар'єри для працевлаштування як то умови проживання, мовні бар'єри, розрив економічних очікувань, взаємна презумпція тимчасовості у ставленні між роботодавцями та ВПО.

Цю проблематику доречно розглядати у ширшому контексті історії української міграції, яка до 2014 року вивчалася як економічна міграція за межі українських земель. Існує, наприклад, пласт канадійських досліджень про українців, що мігрували наприкінці 19 століття до Північної Америки³² з теренів російської імперії, також про українських мігрантів із СРСР, яких умовно називають “третьою рядянською

²⁸ Perelli-Harris, B., Zavisca, J., Levchuk, N., & Gerber, T. P. (2024). Internal displacement and subjective well-being: The case of Ukraine in 2018. *Social Forces*, 102(3), 1157–1179. <https://doi.org/10.1093/sf/soad124>

²⁹ Mykhnenko, V., Delahaye, E., & Mehdi, N. (2022). Understanding forced internal displacement in Ukraine: Insights and lessons for today's crises. *Oxford Review of Economic Policy*, 38(3), 699–716. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grac020>

³⁰ Vlad Mykhnenko, Elliot Delahaye, Nigel Mehdi, Understanding forced internal displacement in Ukraine: insights and lessons for today's crises, *Oxford Review of Economic Policy*, Volume 38, Issue 3, Autumn 2022, Pages 699–716

³¹ Periscope Research. (2023). *Аналітичний звіт: Дослідження потреб (Додаток 3)* [Analytical report: Needs assessment (Annex 3)]. ГО «Центр зайнятості Вільних людей». https://www.czvl.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/dodatok-3_analitychnyj-zvit_doslidzhennya-potreb.pdf

³² Alexander, J. G. (1992). [Review of the book *The Ukrainian Americans: Roots and Aspirations, 1884–1954*, by M. B. Kuropas]. *The American Historical Review*, 97(2), 629. <https://doi.org/10.2307/2165891>

еміграцією” 1948-1991³³, про міграцію до Канади, контакти старої та нової діаспори й формування українсько-канадської ідентичності³⁴. Ця лінія продовжується і у студіях поточної російсько-української війни, де здебільшого дослідники концентруються на адаптації у приймаючих країнах, ринку праці, демографії, намірах залишитися-повернутися, правовому статусі, здоров’ї, розподілу допомоги, мовних та адміністративних бар’єрах. Щодо адаптації українців у Фінляндії³⁵, ключовим висновком є те, що саме робота постає способом утвердження своєї цінності та гідності у новому середовищі, а не тільки практичною необхідністю. У США, наприклад, у дослідженні мігрантів зазвичай звучить питання расової дискримінації, однак не у випадку українців³⁶. Ольга Олейнікова типологізує три профілі українських мігрантів в Австралії за період 1991-2016 рр.³⁷ Польська дослідниця спростовує міф про хвилю українських біженців у Польщу, наголошуючи, що більшість з них - економічні мігранти в першу чергу³⁸. Інше дослідження зовнішньої міграції, хвилі 2022 року до Польщі та Німеччини говорить про те, що маршрути вимушеної міграції через війну покладаються на довоєнні патерни української трудової міграції. Ця хвиля 2022 позначена структурною демографічною відмінністю - активним виїздом жінок із дітьми, тож їхня економічна інтеграція зумовлена доглядом й освітою для дітей. Також було з’ясовано, що українські біженці часто хочуть мати змогу регулярно приїздити до України і тому це позначається на готовності формалізувати свій юридичний статус у конкретній країні³⁹. Автори говорять про методологічну перешкоду для підрахунку біженців, однак, фактично, це зволікання є діахронічним феноменом: прожиття теперішнього у новій країні як чогось тимчасового, проміжного варіанту, що

³³ Heitman, S. (1993). The third Soviet emigration, 1948–91. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 13(2), 5–14. <https://www.jstor.org/stable/45411877>

³⁴ Markus, D. (2003). [Review of the books *In fear of the barbed wire fence: Canada's first national internment operations and the Ukrainian Canadians, 1914–1920* & *Searching for place: Ukrainian displaced persons, Canada, and the migration of memory*, by L. Luciuk]. *Journal of American Ethnic History*, 23(1), 97–99. <https://www.jstor.org/stable/27501381>

³⁵ Smahina, M. (2026). ‘More than sufferers’: Digital boundary-making and belonging through work among Ukrainian forced migrants in Finland. *Nordic Journal of Migration Research*, 16(1), 1–17. <https://www.jstor.org/stable/48857601>

³⁶ Shao, Y., Lange, E., Thwaites, K., & Liu, B. (2017). Defining local identity. *Landscape Architecture Frontiers*, 5(2), 24–41. <https://doi.org/10.15302/J-LAF-20170203>

³⁷ Pikulicka-Wilczewska, A., & Uehling, G. (Eds.). (2017). *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective*. E-International Relations Publishing. p.90-105

³⁸ Pikulicka-Wilczewska, A., & Uehling, G. (Eds.). (2017). *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective*. E-International Relations Publishing. p.78-90

³⁹ Andrews, J., Isański, J., Nowak, M., Sereda, V., Vacroux, A., & Vakhitova, H. (2023). Feminized forced migration: Ukrainian war refugees. *Women's Studies International Forum*, 99, 102756. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102756>

підпорядковується нездійсненому поверненню додому. Існування наративу лімінальності “між” або “до-після” характерний для вимушених мігрантів насправді відкриває глибшу тему майбутніх життєвих патернів. Тож спроба висвітлити як переживається й переозначається стан підвішеності і є предметом цього дослідження.

Демографічно-структурну лінію продовжують Ірина Доля та Олена Клименко. Вони з соціологічної точки зору вивчають міграційні стратегії української молоді в ЄС у контексті російської збройної агресії і у висновках закликають розглядати міграційну кризу не в контексті асиміляційної політики чи взаємодії, а як процес культурного обміну. Відкриттям дослідження є те, що суто економічні мотиви міграції є значущими лише для третини опитаних, натомість більшість прагне якіснішого соціокультурного простору й комфорту. Автори фіксують певну амбівалетність щодо бачення молоддю свого майбутнього, а ті, хто вже прожив рік, говорять про завищені очікування і брак сприятливих соціокультурних умов⁴⁰. Попри те, що у фокусі питання є молодь, однак використані соціологічні підходи фіксують агреговані настрої, не зосереджуючись на конкретних міських спільнотах й не пояснюючи як переживаються життєві зміни через міграцію. У вивченні міграції і конкретно цього цитованого дослідження молоді за кордоном перспектива майбутнього оперує рівнем країна-країна або країна - наддержавне утворення (ЄС, Європа, Західна Європа), що задає певну методологічну межу масштабу й приналежності. Натомість для переміщених із Маріуполя в інші міста України релевантною одиницею порівняння є місто, а не держава - і ця локальна шкала приналежності знаходиться поза інструментарієм досліджень переміщення.

За більш ніж десять років невпинної міграції в Україні та за її межами, наочними стали відмінності хвиль 2014 та 2022 років: перша хвиля масового переміщення сталася після російської окупації Криму та частин Донецької та Луганської областей й була переважно внутрішньою. Повномасштабне вторгнення зачепило більшу кількість областей і спровокувала більшу хвилю, спрямовану цього разу усередину країни і закордон. Історію Маріуполя відрізняє те, що місто було в епіцентрі обох хвиль міграцій у різних ролях: з 2014 року місто приймало людей з Донецької та Луганської областей, а 2022 році - населення Маріуполя саме опинилося під загрозою і зачепило як місцевих, так і біженців 2014 року. Якщо ВПО першої хвилі намагалися осідати у областях культурно та мовно ближчих до себе, то ВПО другої хвилі обирали для себе більш віддалені області у центрі та на заході України, щоб уникнути потенційного просування фронту.⁴¹ Оскільки в академічній сфері існує консенсус щодо визнання вимушеної міграції поза чи в межах однієї країни травматичним досвідом, історія

⁴⁰ Dolia, I., & Klymenko, O. (2023). Migration strategies of Ukrainian youth in the context of Russian armed aggression. *Sociological Studios*, 1(22), 43–52. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-01-43-52>

⁴¹ Howlett, M., & Dvornichenko, D. (2025). Losing and finding home twice: Ukrainian women's experiences of secondary internal displacement. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 51(15), 3846–3865. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2025.2499712>

міграція українців є суттєвим збагаченням достатньо нового напрямку - соціології втрати⁴².

Розгляд теми переміщення з вище описаних оптик безперечно має практичне значення для оцінки змін та реагування, однак методологічно цей підхід накладає певні обмеження на розуміння того, як переживається реальний досвід переїзду чи втечі не у цифрах чи показниках, не з перспективи держави, а від першої особи у повсякденні. Тому вибір нового місця життя та дозвілля можуть говорити не тільки про задоволеність базових потреб ВПО, а є цінним свідченням того, як ці люди конструюють свою ідентичність та розуміють свою приналежність у новому лімінальному просторі⁴³. Ба більше, у наявних дослідженнях помітний структурний дисбаланс при якому про внутрішніх мігрантів говорить приймаюча сторона - громада, державні органи, міжнародні організації чи соціальні служби - і яких схильні розглядати знеособлено як статистичну одиницю, правову категорію чи бенефіціара допомоги. Їх потреби вимірюють, результати інтеграції - оцінюють. Думка самих переміщених звучить нечасто або каналізується у русла практичних питань працевлаштування, освіти, житла. Це дослідження спробує по-перше: заповнити систематичну лакуну говорячи про особливості суб'єктивного сприйняття переміщеними свого рідного міста та нового середовища; по-друге - збагатити діахронічну оптику розглядом того, як пам'ять про нині недоступне місто Маріуполь працює у теперішньому; по-третє - розгляне молодь як окрему агентну когорту, у якій закладаються майбутні життєві патерни⁴⁴.

⁴² Mijić, A., Parzer, M., Tkalich, O., & Zolotarova, Y. (2024). Experiencing forced migration: Challenges of arriving after displacement from Ukraine. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(14), 3396–3414. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2024.2323666>

⁴³ Grujić, M. (2025). *Belonging in unhomely homelands: Internal displacement and gendered nationalism among Kosovo Serbs*. Berghahn Books.p. 53

⁴⁴ Fathi, M., & Ní Laoire, C. (2024). *Migration and home: An intersectional approach* (IMISCOE Research Series). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-51315-2>

II МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПЕРШОДЖЕРЕЛА

1. Глибинні інтерв'ю та ментальні мапи

Щодо методів, які застосовуються у вивченні теми ВПО, то у цій сфері переважають кількісні підходи та соціологічна перспектива. Проте питання ідентичності ВПО і ролі пам'яті про рідне місто, потребує саме якісних підходів. Тому особливо цінними тут є глибинні інтерв'ю. Для цього дослідження було обрано міждисциплінарний метод біографічного усноісторичного інтерв'ю з елементами ментальних мап. Такий вимір зумовлений тим, що трансформації ідентичності неможливо виміряти зовні і тому це потребує реконструкції від першої особи, яка говорить про свій досвід. Інтерв'ю постає не доповненням кількісних даних, а першоджерелом, яке не претендує на пошуки об'єктивного й закономірного патерну, а прагне олюднити досвід переміщення (Гайд інтерв'ю див. [ДОДАТОК 1](#)).

Емпіричну базу для цього дослідження склали 8 осіб відібрані за методом “снігової кулі” у сегменті молоді віком від 21-28 на період проведення інтерв'ю, яким на момент повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 було 17-24 роки. Ця група перебуває на специфічному етапі життєвого циклу, де професійна та особистісна автономія в контексті дорослішання накладається на значну травматичну подію в житті - втрата й недоступність дому. Оскільки ця когорта людей відрізняється найбільшою мобільністю та соціальною активністю, а також саме у такому віці закладаються майбутні життєві траєкторії, це дозволить дослідити пам'ять про рідне місто та процеси переосмислення ідентичності не тільки як рефлексію втрати, а як динамічний проект, спрямований на майбутнє. Такий фокус на молоді також може частково деконструювати стигматизований образ внутрішньо переміщених осіб як вразливої та неагентної спільноти. Слід зважати, що дослідження ґрунтується на невеликій якісній вибірці (вісім учасників) і не претендує на статистичну репрезентативність; його мета — глибина й типологія смислів, а не узагальнення на всіх переміщених. Отримані висновки відображають досвід конкретної когорти молодих маріупольців у Києві й можуть не поширюватися на інші вікові групи, міста чи хвилі переміщення.

Розуміння пережитого досвіду молодих та активних людей можна вважати особливо продуктивними та цінними, адже саме вони безпосередньо причетні до витворення свого майбутнього, майбутнього громад та міст, де вони проживають. Позиційність мене як дослідника у темі внутрішнього переміщення є здебільшого аутсайдерською. Через ситуацію на Київщині моїй родині довелося поспішно покидати будинок, однак вже за кілька місяців я радо повернулася у його цілі стіни і до сьогодні маю щастя там гостювати. Ця коротка дистанція з домом й тимчасове проживання у родичів підсвітили наскільки багато важать відчуття дому, знайомий простір, стіни, речі, визначеність. Усвідомлення цієї межі між моїм коротким періодом невдома і фізичним руйнуванням й відсутністю Маріуполя для учасників дослідження визначало мою дослідницьку поведінку. Тож я свідомо утримувалася від того, щоб трактувати чужий досвід крізь власний короткий епізод, і не припускала, що розумію стан

співрозмовників «зсередини»; ставила відкриті запитання, лишаючи простір для значень, які я сама не пережила.

Що ж до формату зустрічей для цього дослідження, пріоритет було надано спілкуванню віч-на-віч, який вважається найбільш плідним для інтерв'ювання, і у п'яти випадках це вдалося організувати шляхом пошуків найбільш зручної локації та часу. У інших трьох випадках, розмови відбулися у Zoom через логістичні перешкоди, за яких один тет-а-тет було скасовано через повітряну тривогу й неможливість дістатися до місця зустрічі, тому онлайн формат видався альтернативою в умовах повного робочого навантаження учасниці та майбутніх відряджень з Києва. Інша співрозмовниця знаходилася за кордоном на навчанні за обміном, однак постійно проживає у Києві і буде повертатися до міста після завершення навчання. Третій учасник, який має досвід двох переміщень у 2014 з Донецька та 2022 роках з Маріуполя, емігрував до Франції для навчання. Його позиційність як того, хто прибув до міста як переселенець, може подати місто під іншим кутом зору як аутсайдера. Інтерв'ю онлайн з одного боку створюють певну дистанцію через обмежену взаємодію через простір та можливість зчитати усі невербальні сигнали, однак деякі праці наголошують, що саме такий формат здатен відновити баланс влади у комунікації між дослідником та учасником, адже між приватним простором учасника й фігурою інтерв'юера знаходиться бар'єр у вигляді екрана, а також перший може контролювати контакт і безперешкодно відійти з поля зору камери, чи вимкнути звук та камеру, коли емоції стають занадто сильними. І з цього досвіду, технічні можливості Zoom стали в нагоді.

У побудові взаємної безпеки та довіри між учасником та інтерв'юером значну роль відіграє простір. Публічні місця як то кав'ярні, бібліотеки, парки є нейтральним простором, який стирає ієрархію чи ймовірне напруження між інтерв'юером та співрозмовником, адже співрозмовник перебуває “на людях” і за заняттям, яке не створює надлишкового тиску й враження винятковості події як то спілкуватися за напоєм чи неквапливою ходою. У спробі створити прийнятні обставини й приділити достатньо часу на розмову в умовах тісного графіку роботи, інших зайнятостей й життя в різних частинах міста, респондентам було запропоновано низку опцій, а також надано свободу обрати найбільш зручне для себе місце. Бесіди в домашньому середовищі співрозмовника дозволили би отримати низку додаткових спостережень, оскільки у фокусі дослідницьких питань зокрема є практики одомашнення й освоєння простору, до того ж опитані активно ділилися тим, які речі їм вдалося зберегти зі свого життя в Маріуполі. Однак, розмови про більш приватні місця проведення інтерв'ю як то вдома у респондента чи, натомість, у мене вдома, на жаль, не були продуктивними через організаційні перешкоди чи життєві обставини респондентів, зокрема переїзд, і проживання зі співмешканцями. Натомість зустрічі вдалося організувати у кав'ярнях чи коворкінгу поблизу місця роботи респондентів під час обідньої перерви чи після робочого дня, що не є ідеальними умовами через ймовірність впливу занепокоєнь на роботі, поспіх, втому. Щоб нівелювати це, зустрічі були заплановані заздалегідь і передбачено достатню кількість часу, щоб перемкнутися, налаштуватися й більш плавно перейти до розмови. Важливо додати, що найбільш сприятливими для співпраці

виявилися мої власні товариські контакти з опитаними та люди із їх кола спілкування. Саме особиста рекомендація й описаний досвід опитаних першої ланки створили необхідну довірчу атмосферу для нових респондентів.

Візуальні методи дослідження. Ментальні мапи. У дослідженні важливих місць для ВПО у своєму рідному місті Маріуполі та Києві використаний метод схожий до автотопографії, як це зробила Міхаль Хусс - способу розповідати про біографію людини від першої особи у публічному просторі, коли оповідач буквально проводить співрозмовника важливими для себе точками. Дослідниця взяла реальні ініціативи у Берліні та Тель-Авіві, де біженці переважно із Сирії та палестинці-ВПО відповідно проводили екскурсії своїми новими містами. Так біженці у Берліні продемонстрували своє бачення міста, вплітаючи ситуації та переживання, з якими вони стикалися під час адаптації чи в житті раніше. У Тель-Авіві ж гіді показували ізраїльські райони зведені на колись палестинському просторі, показуючи сліди, які вціліли у вигляді частини стіни, фундаменту, дерева, колишньої назви вулиці. Такі прогулянки дослідниця пропонує розглядати не як суто туристичний продукт, а політичний та соціальний маніфест та спосіб стати видимим оповідачами, міняючися ролями “прибулий-місцевий”⁴⁵. У вивченні досвіду внутрішнього переміщення сербів Косово соціологиня Марія Груйч⁴⁶ обирає собі біографічний наративний метод з опорою на концепт біографічного гештальту, де досвід внутрішнього переміщення розглядається не ізольовано, а в контексті всього життя індивіда, що дозволяє прослідкувати силу впливу такої події, а також робить взаємодію з учасниками більш етичною менше наполягаючи на травматичній події. В одному з досліджень Валерія Лазаренко робить спробу поєднати перспективу психології та географії у вправі з малюванням карти рідного міста (mind map)⁴⁷. У міру того, як дослідження теми конфлікт-зумовленої міграції активізувалося, до методології було додано акцент на те, “Як не потрібно вивчати суспільство у стані війни” і підходів до продукування знань у цій сфері. Серед основних пересторог авторки звертають посилену увагу на етичні принципи взаємодії з учасниками дослідження через різний досвід війни та ризик ретравматизації, дисбаланс сили між інтерв'юером та учасником дослідження, важливість побудови довіри та безпеки, емпатії, гнучкості дизайну на додачу до академічної підготовки⁴⁸.

⁴⁵ Huss, M. (2023). Autotopographies of forced displacement: City walking tours as a path for political visibility. *Journal of Refugee Studies*, 36(2), 217–237.
<https://doi.org/10.1093/jrs/feac055>

⁴⁶ Grujić, M. (2025). *Belonging in unhomely homelands: Internal displacement and gendered nationalism among Kosovo Serbs*. New York: Berghahn Books.

⁴⁷ Lazarenko, V. (2020). Mapping identities: Narratives of displacement in Ukraine. *Emotion, Space and Society*, Vol.35

⁴⁸ Sereda V, Mikheieva O. How (Not) to Study a War-Affected Society: Challenges of Knowledge Production in Ukraine and Elsewhere. *Nationalities Papers*. Published online 2025:1-20.
[doi:10.1017/nps.2024.56](https://doi.org/10.1017/nps.2024.56)

Отож за неможливості бути фізичними провідниками Маріуполя, альтернативне рішення забезпечилося тим, щоб запропонувати респондентам намалювати у міру своїх можливостей та фантазії мапу своїх улюблених чи важливих місць у Маріуполі, а також у Києві. Така вправа хоч і позбавлена безпосередньої просторової взаємодії, однак зможе задіяти інший вимір - уявний. У малюванні "з пам'яті" інформативними будуть низка речей: від вибору об'єктів, рівня та характеру деталізації, просторовій організації місць на одному аркуші. У зустрічах віч-на-віч респонденти малювали на аркушах паперу, а в онлайн-бесідах як альтернативу було використано функцію малювання на дошці Zoom із подальшим збереженням знімка екрану.

Учасники зізналися, що завдання намалювати свої улюблені місця стало викликом і сприйняли таку вправу зі здивуванням та зніяковінням. Зокрема їх турбувало невміння малювати настільки добре, якби їм цього хотілося, страх оцінки, а також те. Тож я активно запевняла, що не буде жодних суджень щодо зображеного, і наголошувала, що майстерність чи картографічна точність зараз не мають жодного значення. Використання такого методу супроводжується труднощами інтерпретації, адже це глибоко суб'єктивна вправа яка залежить від контексту й емоційного стану і повторюваного результату годі очікувати. Однак процес створення ментальної мапи перетворюється на імерсивний досвід для учасника, стимулюючи розмову та більш активний обмін, що Джилліан Роуз називає потовщенням нарративу (*thick description*).

Використання глибинних інтерв'ю та візуальних мап як методів зумовлено тим, що вони за своєю природою ставляться до учасників як до єдиних авторів своєї історії, а не носія статусу внутрішньо переміщеної особи, деконструючи образ неагентності і вирівнюючи той дисбаланс сил, про який зазначається у дослідницькому дискурсі. Поєднання біографічного інтерв'ю та ментальних карт дозволяє торкнутися предмету дослідження - пам'яті про рідне місто, локальної ідентичності та її трансформації, які не піддаються зовнішньому вимірюванню, а які існують у як прожитий суб'єктивний досвід, який розкривається через оповідь-реконструкцію від першої особи. Інтерв'ю працює із часовою віссю, прослідковуючи житлові траєкторії, віхи оповідачів, за якими можна спостерігати за динамічним процесом осмислення себе й свого досвіду. Через такий формат, зафіксовані моменти з минулого, які пам'ять зберегла як значущі можуть стати ключами до розуміння елементів, які конституують приналежність. Ментальні ж мапи слугуватимуть просторовими орієнтиром, способом провести фізично недоступним містом але в уявному вимірі, де вибір локацій, спосіб їх зображення й організація уявного простору на аркуші робить видимою структуру пам'яті. Порівняння карт Маріуполя та Києва слугуватиме унаочненням ставлення до обох просторів. Необхідно застерегти, що обидва методи розглядаються як взаємодоповнювальні, з індивідуальною мовою та виражальними засобами.

2. Дизайн дослідження та основні концепти

Для дослідження була розроблена **логіко-структурна схема дослідження** (див. Рисунок 1), яка базується на припущенні, що міська чи локальна ідентичність людини є динамічною конструкцією, а вимушена міграція стала каталізатором для кристалізації

ідентичності внутрішньо переміщених осіб вже в екзилі через пам'ять про місто, яке фізично недоступне, та прожиття нових досвідів у Києві. Такий підхід дозволяє проаналізувати пам'ять, приналежність і дім не суто як соціально-економічний процес, а глибоку внутрішню трансформацію молодого покоління. Схема будується довкола одного предмету - пам'яті про місто Маріуполь і працює з ним через два концептуальні блоки (читається згори донизу). Перший блок описує зміст і форму цієї пам'яті, а саме *що* пам'ятають - місто, далеку й недавню історію, повсякдення й оточення, а також як

пам'ятають - на рівні індивідуальної пам'яті, колективної історичної, а також як це проявляється наративно. Сполучною ланкою постають спричинені війною хвилі міграцій 2014 і 2022 років та недоступність рідного міста), яке перетворює пам'ять на чинник теперішнього. Другий блок розглядає роль цієї пам'яті в теперішньому житті у Києві — її функції (ідентифікаційну, афективну, реляційну, етичну) та вплив на усвідомлення приналежності. Підсумковим результатом цієї динаміки є переосмислена — гібридна, фрагментована, така, що вибудовується (emerging), — ідентичність переміщеної молоді.

Робочими поняттями для дослідження є *пам'ять*, *ідентичність*, *приналежність*.

Приналежність - потреба належати до певного кола чи ширшої спільноти, яка за пірамідою Маслоу вважається третьою найбазовішою необхідністю після фізіологічних аспектів та безпеки. Теорія соціальної ідентичності Тешфела та Тернера говорить, що людина неодмінно категоризує світ на своїх *in-group* та чужих *out-group* і прагне отримати позитивну соціальну ідентичність, обираючи групу, до якої хоче належати. Внутрішнє переміщення - це суттєва життєва зміна для більш, ніж 4,5 млн осіб в Україні, оскільки щоденна діяльність та простір будує й маніфестує найбільш стає відчуття приналежності до спільноти. У випадку внутрішнього переміщення, коли підвалини приналежності похитнулися через зміну фізичного простору та оточення, актуальним стає питання яким є те коло, частиною якого прагне стати людина? Ба більше, як умови меншості “своїх” (маріупольців) серед більшості “чужих” (киян) впливають на вибір афіліації?

Ідентичність тут розглядається як внутрішня самокатегоризація і відповідає на запитання *хто я?* і працює у різних масштабах. Спрогнозувавши ймовірні відповіді на питання “хто ти” чи “ти звідки”, можна вийти на одиниці приналежності: місто, регіон, країна, нація, наддержавне утворення, світ - уявлені спільноти, з якими себе асоціює індивід. Хоча Бенедикт Андерсен і говорить про націоналізм⁴⁹, все ж кожен із масштабів приналежності можна вважати уявленою спільнотою члени якої хоч і не мають персональних зв'язків, однак поділяють уявний образ спільності на певному рівні. Тож приналежність й ідентичність диференціюються на:

Національну - приналежність до певної нації, наприклад української;

Регіональну - до абстрактного конструкту великої території, що виходить за межі одного міста як от Донбас, захід, Крим. У цьому контексті слід розрізняти ідентичність регіону та регіональну ідентичність. Ансі Паасі рефлексує про те, що означає регіон у контексті Європи, і приходить до висновку, що межі цього поняття зумовлені рамками різної природи: історичним контекстом етно-націоналізму, географією, функціонуванням одиниць управління, економічними здобутками та невдачами, веденням господарства, утопіями чи територіальними претензіями, класом, расою, тощо. Регіон та приналежність до нього - соціально й історично сконструйовані, адміністративно окреслені, однак при тому не є сталими, і тому поняття ідентичність регіону (*identity of a region* - комплекс уявлень про локус іншими) та ідентичність із регіоном або регіональна ідентичність (*regional identity* - персональний зв'язок із ним) не є тотожні. Дослідник наполягає на тому, що люди можуть мати багато географічних ідентичностей, що існують не як окремі сфери, а як взаємні складники одне одного. Тому бути маріупольцем, вважати себе з Донбасу чи українцем - не слід сприймати як ієрархію, чи одне як передумову іншого, а радше як поняття, які взаємодіють і навіть здатні опонувати одне одному⁵⁰.

Локальна ідентичність - на відміну від регіональної, означає прив'язаність до більш конкретного і фізично осяжного простору, з яким людина знайома щоденно і безпосередньо, наприклад місто чи його район. Локальний ландшафт визнається одним із складових якості життя місцевих⁵¹.

Міська ідентичність - фактично полягає у розумінні міського способу життя. Для постсучасного суспільства, міську ідентичність слід розглядати як “уявлену

⁴⁹ Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso.

⁵⁰ Paasi, A. (2003). Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*, 28(4), 475–485. <https://doi.org/10.1191/0309132503PH439PR>

⁵¹ Shao, Y., Lange, E., Thwaites, K. et al. (2017) Defining Local Identity. *Landscape Architecture Frontiers*, 5 (2). pp. 24-41. ISSN: 2096-336X <https://doi.org/10.15302/J-LAF-20170203>

спільноту”, яка в своїй основі має не стільки єдність норм, цінностей, уявлень, а гуртується головним чином довкола одного ідентитету - самого міста⁵².

Коли говорити про приналежність людини до простору, то у контексті цього дослідження про вимушене переміщення з Маріуполя до Києва розглядаються **міська та локальна ідентичності** як найбільш релевантні й артикульовані. Як показує Вікторія Середа, переміщені з Донбасу визначають приналежність насамперед через міську та професійну ідентичності, що переважають над етнолінгвістичною. Локальна чи міська ідентичності значним чином вибудовуються через взаємодію й відчуття приналежності до місця. Фактично у цьому дослідженні локальна ідентичність як результат самовизначення розкривається через те, де людина почувається своєю, тобто через приналежність до певного локусу.

Історична пам'ять розглядається у двох площинах: як *колективна* - сконструйований суспільною групою вибірковий образ минулого або система уявлень, яка існує в у певних соціальних рамках (часових, просторових, мовних, звичаєвих) який поділяє група людей; і як *індивідуальна (автобіографічна)* - суб'єктивна точка зору на колективну пам'ять, індивідуальне сприйняття й власний досвід взаємодії. За Гальббаксом, особисті спогади не існують в ізоляції та є неодмінно соціально оформленими⁵³.

Ключовим у осмисленні ідентичності людини є відчуття приналежності до різних спільнот й просторів. Після 2014 року поява нової соціальної групи, що у медійно-повсякденному дискурсі звуться “переселенці” чи “біженці”, цілком природньо актуалізувало потребу у диференціації між спільнотами “своїх” та “чужих” шляхом гіперболізації розбіжностей, що може призводити до більш плаского й гомогенного сприйняття ВПО⁵⁴. У роботі з такими чутливими питаннями вважаю за потрібне застерегти, що юридичний чи соціальний статус ВПО, який фактично наданий такій особі третьою стороною, не ототожнюється мною безпосередньо із людиною. Ця аббревіатура радше запозичується мною із правового поля для маркування збройної агресії росії від 2014 року, що призвела до переміщення в межах країни, як ключової обставини для цього дослідження, не знецінюючи інших соціальних та особистісних ідентичностей моїх співрозмовників.

У суспільному сприйнятті категорії ВПО мені вбачаються дві небезпеки. Як правило, відсутність формального статусу, наприклад громадянства, вважається джерелом вразливості особи. Натомість наявність певного статусу - як-от у сфері здоров'я, гендеру, релігії, етнічної приналежності, або за фактом переселення - може бути таким самим його джерелом. Отож перша небезпека - стигматизація за соціальним статусом. Як пише Ребекка Е. Робертс, переміщені особи внаслідок

⁵² Мусієздов, О. О. (2019). Міська ідентичність. В І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, & М. Г. Железняк (Ред.), *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-67950>

⁵³ Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago Press

⁵⁴ Середа, В. (2020). У пошуках приналежності: Переосмислення Іншого в історичній пам'яті українських ВПО. *Україна Модерна*. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00014>

конфліктів часто опиняються у стані інституційної вразливості⁵⁵. Оминаючи адміністративні процедури, юридичні колізії, повзані з набуттям, підтвердженням чи відмовою від статусу ВПО, я звертаюся до соціокультурного поля - до того, як самі маріупольці конструюють свій образ поза межами державних категорій. У моїх розмовах з учасниками дослідження, тема перешкод на адміністративному рівні все-таки зачіпається, однак опосередковано й ілюстративно.

Друга небезпека пов'язана із визначенням категорії ВПО як першочергової причини вразливості, а звідси переважанням соціального статусу ВПО над іншими ідентичностями людини та її потребами. Дослідник Рефслунд Серенсен застерігає, що переміщення саме по собі може не бути найвизначальнішою детермінантою людської ідентичності чи вразливості. Вважаю за доцільне розмістити цю тезу не в контекст виключно сприйняття приймаючої спільноти міста чи громади, куди переїхали, а сприйняття самими переміщеними.

3. Учасники дослідження

Географія учасників та їх міграційні траєкторії. Учасників, з якими я спілкувалась у форматі напівструктурованих інтерв'ю, умовно можна поділити на тих, для кого досвід вимушеного переміщення відбувся у 2022 році - це шестеро осіб, і на тих, хто зазнав його двічі у 2014 та 2022 роках - двоє осіб. Якщо формально розподіл виглядає саме так, адже вимушеним переміщенням вважається необхідність залишити саме *місце проживання* з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, то з біографічної точки зору, житлова траєкторія (housing pathways) представлених тут осіб може бути більш насиченою і потребує додаткового пояснення.

Усі восьмеро учасників дослідження або народилися й провели значну частину життя у Маріуполі, або переїхали до міста у дитинстві (Артем із Донецька 2014 року, Алла - із Донецької області за сімейними обставинами), однак незалежно від цього усі вважають роки у місті - важливим етапом свого життя, про що йтиметься далі у цьому тексті. Семеро з восьми учасників постійно живуть у Києві від 3-7 років, а один мешкає за межами України. Додатковий сегмент досвіду представляють троє учасників, які поділилися історією проживання за кордоном і того, як це вплинуло на їх погляди. Ілана ненадовго мешкала в Німеччині і повернулася до Києва, де вона вже навчалася, а початок повномасштабного вторгнення проживала в Маріуполі і спробах виїхати. Діана оселилася у Києві після року життя у Словенії, а Артем - для нього це вже друга вимушена міграція - із Маріуполя переїхав до французького міста Версаль.

Траєкторії руху моїх співрозмовників від Маріуполя до Києва не були такими лінійними і за кожним переміщенням стоїть низка історій та по кілька зупинок в різних областях України та за кордоном.

⁵⁵ Roberts, R. E. (2022). *How urban are IDPs? Between forcibly evicted urban poor and conflict IDPs* (Working Paper No. 23). Researching Internal Displacement. researchinginternaldisplacement.org

Як один із прикладів, Софія має досвід подвійного переселення із насиченою житловою траєкторією з 2014 року. З Маріуполя 10 річна дівчина разом з мамою попрямували до Харкова, звідти Дніпра, тоді повернулися до Маріуполя. А у 2022 році, виїхали з Маріуполя до Дніпра, закінчити 11 клас і мати валідне підтвердження про завершену шкільну освіту. Зрештою мама осіла в Дніпрі через те, що вже була знайома з містом через перше переміщення, а донька Софія, як і було заплановано, поїхала на навчання до Києва (Див. справа).

Динаміка житлової траєкторії Софії з 2014 по 2022 роки

Двоє інших учасниць деякий час пожили на заході України і вирішили їхати до Києва через рекомендації знайомих з Маріуполя, інша робила з родиною багато зупинок на шляху до Вінниці, де оселилися батьки, а вона повернулася до Києва, де вступила на навчання ще до повномасштабного вторгнення. Четверо респонденток на 24 лютого 2022 року уже не мешкали постійно у Маріуполі і або навчалися в Києві, або вже мешкали у Харкові, куди самостійно вирішили переїхати.

Соціальний статус. Учасники цього дослідження - переважно студенти старших курсів й молоді спеціалісти у креативних індустріях (музика, хореографія), педагоги, психолог, працівниця громадської організації, медик-технолог. Частина опитаних у своєму професійному житті багато взаємодіють зі своїми земляками і зізнаються, що робота у такій сфері і такому оточенні для них важлива і є джерелом наповнення й причетності до “своїх”. Таїсія працює у центрі протезування військових та цивільних в той час як її чоловік військовий, Діана - бібліотекарем міста Мангуш Донецької області, звідки родом її батько. Алла працює в громадській організації, яка опікується з мешканцями, зокрема дітьми, у прифронтових громадах, однак з часом через моральне виснаження була змушена перейти від посади з інтенсивною взаємодією з ВПО та мешканцями громад до більш адміністративного профілю. Маріуполь та його зміни за час російської окупації входять до академічних зацікавлень Владислава, який вчиться на містобудівельника й урбаніста.

Етичні аспекти. Усі інтерв'ю проводилися на засадах добровільності та анонімності. Імена учасників у роботі вказані лише за їх особистої згоди у форматі імені та віку (наприклад, Тетяна, 23 роки) для забезпечення конфіденційності, враховуючи чутливість тематики втрати дому та воєнного часу. Усі учасники були повідомлені й дали активну згоду на запис розмови, а частини, які вони забажали вирізати, були видалені. Хоча тема дослідження не фокусується конкретно на причинах переселення та умовах, в який це відбувалося, а радше на улюблених точках на карті

до та після переїзду, усе-таки залишається значний ретравматизаційний потенціал для когорти внутрішньо переміщених осіб із Маріуполя через безпосередній контакт із обставинами, що спричинили переміщення.

Приклад цих восьми біографій показує, що підходити до питань пам'яті, приналежності та ідентичності без якісних методів непросто. Різне походження, різні життєві обставини, за яких четверо з восьми учасників уже формально не жили в Маріуполі, складні маршрути переміщення країною і за її межами до того, як прибути до одного місця - усі ці чинники додають більше вимірів, аніж здатні розкрити формальні категорії. Попри неоднорідність, усі співрозмовники вважають Маріуполь якщо не засадничим, то принаймні важливим етапом їх життя. Різноманіття досвідів підсилюється ще й тим, що всі учасники належать до когорти молоді 21-28 років, для якої дорослішання, здобування особистісної та професійної автономії припав на російсько-українську війну. Їх пам'ять про місто Маріуполь та стосунки із ним - може розглядатися як і особиста рефлексія, так і як історичне свідчення й фіксація образу міста, особливо з огляду на фізичні руйнування й незворотні зміни, яких місто продовжує зазнавати в окупації.

III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У цьому розділі буде представлено результати аналізу восьми глибинних інтерв'ю та ментальних мап семи молодих маріупольців, які після складних нелінійних маршрутів переміщення опинилися в Києві. Я виходжу із того, що ідентичність не є сталим конструктом, а перебирається у нових обставинах, якими у цьому випадку є вимушене переміщення у дві історичні хвилі 2014 та 2022 року та фізична недоступність рідного міста через окупацію російськими силами. За таких умов саме особисті спогади про життя в Маріуполі та недавні історичні події є тим ресурсом, на якому ґрунтуються відповіді на питання “хто я” і “де я є своїм”.

Відповідно до структурно-логічної схеми дослідження (Див. Рисунок 1), розділ поділено на дві частини, де перша фіксує *що і як* молоді пам'ятають про своє місто, а саме: яким є образ міста на сенсорному рівні, яким пам'ятається їх повсякдення, маршрути й соціальні зв'язки та в яких форматах ці практики пам'ятання існують. Друга частина зосереджується на тому, *яку роль* ця пам'ять відіграє в теперішньому, впливаючи на самоідентифікацію, освоєння київського простору, перевизначення поняття дому.

Для обох частин наскрізним є питання про значущість особистих спогадів та пам'яті про недавню історію Маріуполя для молодих маріупольців та як це позначається на їх самоідентифікації після багаторічної втрати доступу до рідного міста.

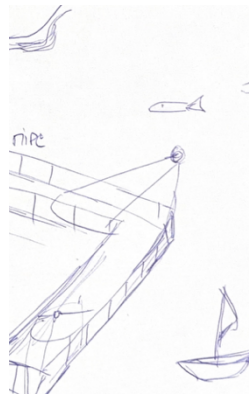
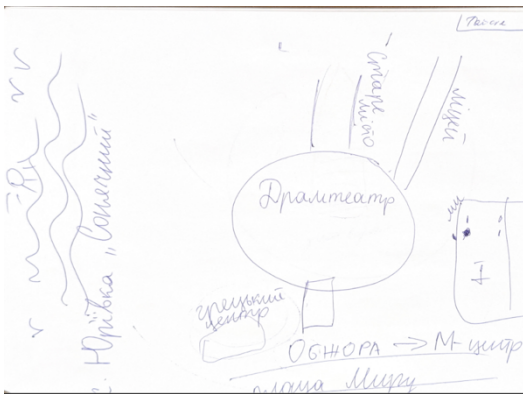
1. Зміст і форми пам'яті про Маріуполь

1.1. Місто як прожитий досвід: тепло, сенсорні елементи та амбівалентність

Аналізуючи розповіді й карти двох міст моїх співрозмовників, описи й зображення Маріуполя відрізняються теплотою, спокоєм, більшою експресивністю, деталізацією, більш щільним та рівномірним заповненням простору. Елемент, який завжди присутній в усіх коментарях і на всіх зображеннях Маріуполя - **море**. Воно майже завжди вгорі аркуша, із сонцем, смайликом біля слова “море”, чайками, кораблями. Воно або формує горизонт, або до нього пролягає конкретна дорога. Доповнюють зображення словесні описи морського бризу, мілководдя, спонтанних поїздок до моря, криків чайок, піску у взутті. Море було частиною дозвілля і влітку і взимку. І на моє прохання описати Маріуполь тому, хто в ньому ніколи не був, Софія виділяє любов до моря та ритму міста як основні ідентитети, які не доступні усім: “*Це місце **спокійних і впевнених** людей, котрі люблять свою домівку, котрі люблять **море, морський бриз**. Для мене це щось особисте. **Не кожен може зрозуміти...**” (Софія, 22). Алла, яка не допускає порівняння Азовського моря із Дніпром з особливим теплом зобразила свої улюблені локації в Маріуполі, розмістивши кожен в хмаринку і почала із моря зі смайликом :) в кінці слова, а самі хвилі доповнює сонце (Див. нижче). Особливо яскравим спогадом для неї є запах моря,*

і один з нюансів лиш здалеку може передати Київське море, а саме “запах дивної риби чи незрозуміло чого, але оце він маріупольський точно”. Дніпро як водойма “по-перше **стрьомне**. Це якесь, дивне дно, водорслі, воно таке мутне”. Натомість море - воно зовсім інше й ледь добираючи слова, Алла продовжує: *воно таке... от море, морська вода, морський пляж, вода, воно все інше. Просто в нас було дуже мілководне море, воно дуже... Ти там почувався, **наче ти там ніколи не потонеш**, знаєте? А в Дніпрі я відчуваю.. От як кажуть, я поїду на міський пляж річковий купатися. Пффф, та нікогда в жизни! Тебе затягне на мінус 20 етаж. Просто посидіти, подивитися - можна, але це не то. Не той запах.. Не то...*”

Таїсія, 22

Ілана, 23

Софія, 22

Попри безмежну теплоту до моря як стихії, мої співрозмовники визнають його подвійний характер - море це неодмінна романтична складова життя й ландшафту, але також й утилітарний додаток до промисловості. Однак навіть менш привабливі сторони моря зазнають романтизації. Артем (21 рік) свідомий нездорової екології в місті хотів би ще раз відчутти **запах** двох стихій міста - моря й металургійної промисловості:

*Море, напевно, безумовно **підприємства**. Але вони завжди працювали у взаємозв'язку. Мені здається, для більшості маріупольців це такі дві стихії. Це безумовно **забруднення**. Із точки зору довкілля, якості води, а також з точки зору відчуттів. Тому що Маріуполь — це запах підприємств, коли ти приїжджаєш з правого на лівий берег. Це **дуже сильний дитячий спогад** завжди, коли в маршрутці чи машині всі завжди закривають вікна, коли проїжджають. Тому що це дуже сильно.* (Владислав)

Примітним є те, що сенсорний профіль міста зберігається не в ідеалізованому вигляді, чистому, майже курортному, а ті деталі, які прямо свідчать про екологічне неблагополуччя перетворюються на найрідніші: навали медуз, комах, каламутне море, викиди у повітрі та воді:

*“Дуже було багато **викидів**, але я обожнювала ось цей запах після дощу...**цей запах чистоти**. Бо ось цей весь пил, він осідає, ти відчуваєш ось це просто свіже*

*повітря. Бо цей запах, коли це **море, заводи**, і воно дуже **рідне**. Де я тільки не жила за цей час, я ніде не відчувала ось цей запах.” (Діана, 22)*

“А море, звісно, трошки було брудне, трошки зеленувате. У місті були періоди нападиння медуз, божих коровок” (Ілана, 23)

Різниця у відчутті рідного та нового простору описується співрозмовниками на сенсорному рівні, і дехто відчуває, що від київського повітря та води страждає шкіра та волосся додаючи, що у рідному місті море ніби компенсувало відчуття забруднення.

На аудіальному рівні, Маріуполь є тим містом, що створює комфортну тишу і розмірений ритм життя, який диктується цими двома стихіями - промисловістю та морем. Сенсорна пам'ять про тишу спрацьовує через контраст із теперішнім життям й веде до усвідомлення саме через недоступність рідного міста:

“[Маріуполь]це місто мого спокою, бо зараз в Києві мені важко віднайти якусь тишу. Місто дуже шумне, і от зараз ми на центральній вулиці[на вул. Хрещатик], і вночі дуже важко заснути, бо машини. А там такого не було” (Софія, 22)

Спокій та тишу артикулюють і інші мої співрозмовники/-ці, коли розповідають про те, що у Києві для них є найбільш дискомфортним. Шум для них не є виключно звуковим, а й візуальним, спричинений різноманіттям всього, що наповнює простір. Для Алли це кількість приїжджих, людей, машин на різних номерах, “з якою ти ніколи не будеш відчувати цю стабільність [активно жестикулює]”. Для Владислава, урбаніста за спеціальністю і фахом - центр Києва, а саме канонічні місця Золоті Ворота, Оперний театр, Парк Шевченка закладні для сприйняття, натомість за останні 2-3 роки з'явилося розуміння, що мені легше існувати в місцях, де пам'ять не сильно нашарована. Де простір сформований більше в одному періоді. Чесно кажучи, мені краще часто сприймати місто, якийсь умовний Атомозград, який народився в 60-х, 70-х. І це досить молоде місто, але воно формувалося в один період з точки зору забудови, планувальної організації. І в ньому ментально легше, ніж в центральній частині Києва, де постійно змінюється ще більше переповнюються різними змістами політичними, ідеологічними... (Владислав, 21)

У ході розмови після першої хвили приємних спогадів і розповідей про переваги міста для частини маріупольців наступала частина, де вони зазначали про недоліки і як це впливало на їхні життєві рішення:

“Не скажу, відверто кажучи, що Маріуполь був завжди містом, в якому хотілося мені лишитися жити” (Софія, 22).
Насправді, коли я там жила, я взагалі не хотіла там бути, там жити. Я хотіла звідти втекти. А чому? Не знаю. Мені воно здавалось якимось маленьким, брудним. Звісно, у нас вся сім'я працювала на заводі. Азовсталь, Іліча, Азовмаш.... Я просто не бачила, ким там можна бути. І мені хотілося звідти поїхати. Зараз вже дивлячись на це, якби сказати, що є можливість повернутися і там жити, [я би відповіла] ні (Таїсія, 22).

Я завжди хотіла з'їхати, і це дуже соромно, що я так кажу. Місто для мене маленьке, я завжди хотіла в Київ. І тому я завжди хотіла виїхати, але щоб в мене був дім, то я катаюсь, приїжджаю, тусуюсь (Ілана, 23).

Сусідство почуття провини та чесного зізнання про те, що не бачили свого майбутнього у Маріуполі фактично є конфліктом двох речей: бажанням емансипації, притаманному підлітковому віку та юності та травмою детериторіалізації - вимушеної втрати простору. Паралельно із такими планами на життя, деякі співрозмовники свідомі недоліків, однак натхненні змінами, які стали з'являтися у місті, все ж прагнули і далі жити у Маріуполі після закінчення школи (Владислав). Хай там як, а потребу працевлаштування могло задовольнити інше місто, однак Маріуполь мав залишатися доступним як місце, куди можна час від часу повертатися й насичуватися тим, до чого всі так звикли. Цей сенсорний кумулятивний образ фактично фіксує місто напередодні повномасштабного вторгнення 2022 року, яке вже втратило свій попередній вигляд. І саме недавня історія, окупація та руйнування ретроспективно перетворюють буденні й шкідливі речі на цінні спогади. Така сенсорна пам'ять не несе суто ностальгійний характер, а конституують відчуття "я маріупольчанка" чи "я маріуполець" нині.

1.2. Локальна історія: піднесення 2014-2022, облога та окупація

Усі без винятку респонденти відмічають відчуття прогресу, візуальних позитивних змін у Маріуполі, добробуті, соціальному житті, культурному ландшафті: *"Це місто, в якому відчувається надія і ось цей прогрес... відчуття якогось розбудови і масштабів я відчувала через те, які до нас театри приїжджали, які фестивалі..." (Ілана, 23).* Артем, який займається своєю кар'єрою музиканта, переїхав із Донецька до Маріуполя з родиною у віці 10 років і зізнається, що місто його неприємно вразило, однак він як аутсайдер помітив значні зміни, особливо з точки зору свого професійного розвитку:

Місто дуже сильно змінилося. Місто до - я пам'ятаю. 2019-го року, особливо 2018-й, і 2022-й - тотальна зміна була міста. Місто стало дуже прогресивним. Дуже багато всього було відремонтовано, новий транспорт. Неймовірні фестивалі на морі були, проходили. Культура в місті дуже сильно розвивалася великими темпами. (Артем, 22)

З 2018-го почалися дуже круті зміни в місті. У нас був мер, який дуже гарний менеджер... в нас було багато інвестицій. У нас переробили всі парки, всі ці зони. У нас зробили гарні пляжі, у нас було дуже багато підприємств, які ми мали... У нас було дуже сучасне місто, на той момент, що у нас були якісь, по-перше, у всьому місті вайфай-точки, які би працювали...Що це таке, вапще, класно! Дуже багато якісних закладів харчування. У нівняти її із Києвом, час був дуже високий рівень сфери обслуговування. Я навіть можу порівняти з будь-яким іншим містом великим. У нас був ресторан, який називався Stone і входив в десятку топів в Україні. А це такий маленький Маріуполь, який обласним вважався тіпа (Алла, 28).

Кожен зі співрозмовників відчув ці зміни по-своєму, із перспективи власних інтересів, однак є і такі ключові локації, які є наріжними для багатьох маріупольців. Драматичний театр, голуби на проспекті Свободи, ПортСіті, парки, оглядові майданчики, набережні: *на лівому березі зробили парк з тюльпанами, Драмтеатр відновили після 19-го року. Площа миру. Теж її реконструювали там, якщо знаєте, такі, по-моєму, 24 голуби ось такі були, Ось, в 2021 році, чи не пам'ятаю в якому, відкрився також Порт Сіті. Для нас це не було, знаєте, як в Києві, що багато ТРЦ і вибирай будь-яке. У нас це вперше відкрили, умовно, велике, воно було дуже велике (Таїсія, 22).* Перелік містить, торговельний центр - щось, що з точки зору нинішнього досвіду життя дівчини у великому місті є буденністю, а для Маріуполя - було особливим сигналом і наче наближенням до ще більшої висоти.

Владислав зізнається, що він, насправді, дуже не хотів вчитися в Києві. Коли він жив у Маріуполі, йому було дуже важко покинути місто. І коли 2022 року мав закінчувати 11 клас, то відмовився від ідеї вступу в Київ і вирішив вступати у Маріуполі:

“Я не хотів його покидати... Для мене це було певним принципом того, що місто заявляло про те, що воно намагається створити всі умови для того, щоб люди повністю залишилися. Я хотів бути тою молоддю, яка відповідає міській політиці і відповідає прагненню того, щоб молодь, яка любить це місто і прагне його розвивати, залишалась тут”

Усвідомлюючи, що рівень переваг, які міг би запропонувати Маріуполь, був би нижчий, ніж у великих Києві чи Харкові, *“я би хотів, щоб це не було для мене зрадою міста, коли воно перебуває на такому інтенсивному етапі свого розвитку”*(Владислав, 21). Цей приклад демонструє наскільки сильно особисті рішення молодих людей на етапі визначення свого кар'єрного й життєвого шляху були пов'язані з історичною траєкторією міста. Фактично Маріуполь є пам'яттю в двох сенсах - про майбутні амбіції і про їх знищення.

Музикант Артем, який вважає своїм містом Донецьк, де прожив перші 10 років, також своїм називає і місто Маріуполь. Там він прожив 8 років більш дорослого усвідомленого життя. Він бачить місто більш панорамно, менше деталізуючи конкретні місця (Див.

зліва). Ймовірно, причиною цьому є той факт, що за 10 років він переселявся 9 разів - І

це те, що я швидко згадав. Ми дуже багато переселялися, тому немає такої осідлості (Артем, 22). Лише на цій ментальній мапі зазначено 4 орендні квартири.

У його карті знайдеться детальний підпис місця, яке вже повністю зруйновано - концертний зал, де відбувся перший сольний концерт в житті... *такий, щоб прямо на великій сцені, 400 людей і так далі. Цей концертний зал повністю розбомбили (Див. зліва).*

Мій співрозмовник, який зараз навчається на містобудівника та урбаніста, завдячує такому академічному та професійному інтересу саме Маріуполю як місту, чію організацію зміг інстинктивно досліджувати та проживати. Малюючи локацію, яка йому була дуже до вподоби у Маріуполі, Владислав сам доходить до висновку, що це зображення має практичну й навіть документальну користь, адже нині в дійсності її вже не існує. Він уже планує досліджувати такі зниклі локації у своїй кваліфікаційній роботі але незалежно від свого професійного погляду зізнається:

... це більш боляче це малювати, розуміючи те, що із цим простором зробили росіяни, і роблять це саме зараз, а не під час руйнування міста. (Див. зліва)

Поряд із цим оглядовим простором розташовувалася спортивна інфраструктура, спорткомплекс Іллічівець, один з найбільших критих спорткомплексів в Україні, який колись побудувало металургійне підприємство у Маріуполі. Поряд з ним також були тренувальні поля футбольного клубу Маріуполь. Владислав тоді постійно стежив за грою цього клубу, постійно ходив на його матчі. І фактично два роки тому росіяни повністю знесли футбольні тренувальні поля, і побудували на місці них нахімовське училище для виховання майбутніх мореплавців російських військових морського флоту. Росіяни повністю знесли всі ці ялинки, будують там один великий пам'ятник на честь російських військових. Перерахувавши усі зміни, яких зазнало це місце, Владислав підсумовує: *“значить це варто малювати” (Владислав, 21).*

Важливо враховувати, що для цієї когорти респондентів трагедія Маріуполя наклалася на їхній особистий процес дорослішання — перехід від підліткового віку до ранньої дорослості. Фізичне знищення та окупація міста наче фіксують місто на піку розвитку 2018-2022 років як його пам'ятають учасники цього дослідження, на той час ще підлітки. Більшій значущості додає те, що вони були свідками цих змін від самого початку, а ці зміни - не тло, а зміст пам'яті про місто, розквіт якого припинився 2022 року.

1.3. Повсякдення і спільнота: практики, маршрути, коло «своїх»

Усі мої співрозмовники, створюючи карти й ділячись спогадами про місто, з особливим теплом відгукувалися про можливість ходити вулицями Маріуполя долаючи шлях від дома до місця навчання/гуртків чи збавляючи часу на дозвіллі, будувати маршрути піших чи велосипедних прогулянок.

Владислав називає, що різні практики - це ніби символи, які зрозумілі усім маріупольцям і об'єднують їх: *єдині символи в голові з іншими людьми, які так себе інтерпретують, як то похід до Драми, похід на море, металургійне.. очевидні асоціації чи ловля бичка на Азовському морі і так далі, таких речей насправді багато. (Владислав, 21).* Практики тут виступають як повноцінна мова спілкування, з якої кожен обирає свій спосіб досліджувати простір. Для Владислава розуміння міста і свіжий погляд на нього давав велосипед, хоча для Києва використання двоколісного виглядає неможливо і якимось ментально недоступно:

У Києві для мене це ментальний бар'єр. Саме місто є ментальним бар'єром для використання велосипеда. Через інакшу просторову структуру, інші можливості... я буду відчувати більше напруги, ніж комфорту. Я не знаю, чому я не хочу використовувати велосипед... Я дуже багато їздив велосипедом містом [Маріуполем], часто в різні нові для себе райони, різні нові для себе місця. І ніби кожен рік я місто розумів все глибше і все більше дивувався місцями, історіями, які в ньому відбувались.

Мої співрозмовники/-ці згадуючи про своє життя у Маріуполі й схематично зображуючи важливі для себе місця на карті, багато зазначали про те, як частина їх дозвілля проходила за тим, щоби блукати вуличками довкола Драматичного театру. У межах Маріуполя Таїсія не потребувала довгих приготувань, щоб кудись піти. Це було легко, спонтанно й доступно, в той час як Київ перетворює це бажання на план на майбутнє. Новим способом досліджувати місто для неї стало опанування авто: *Якщо, наприклад, у мене в Києві є місце, куди я хочу поїхати, погуляти, то в Маріуполі ми просто всюди ходили (Таїсія, 22).* Алла наприклад мала знакову лавку у дворі, де гучно проводила час із друзями, дратували розгніваних на шум сусідів, вели боротьбу за це місце з жителями: *У нас немає якихось таких крутих місць. У нас були двори, в яких ми сиділи.* Ілана й Софія багато ходили крізь кущі й газони довкола Драмтеатру.

Код спільних активностей підтримується ще й тісними зв'язками, зокрема школою, сусідами, та й усім містом. Маріупольці діляться, що їх рідне місто відрізняється ще й тим, що щодня можна зустріти когось знайомого, де обов'язково кола знайомств перетинаються і хтось обов'язково знає когось, хто може вирішити твоє питання:

Місто, в якому навіть якщо ти максимально антисоціальна людина, через два-три роки життя ти будеш знати когось, хто знає когось. Всі дуже відкриті (Діана, 22).

Я інтроверт, але в підлітковому віці, коли я жила в Маріуполі, у мене було дуже багато друзів, я постійно десь гуляла, десь шарилась, якщо можна сказати так, по місту. (Таїсія)

Про надвичайну проникність міста говорить Алла, однак не в контексті тиску добре виглядати, щоб не засудили, а те, що є нормою для цього простору - щоденна доглянутість теж була маркером приналежності, бо людей із Києва було помітно через більшу свободу у зовнішньому вигляді:

Маріупольці - це люди, які завжди гарно виглядають. Бо місто маленьке, і ми все одно одного знали в межах району. Не те, що люди якісь гарні особливо, а просто всі чистенькі. Бо ти мав шанс зустріти свого колишнього однокласника, хлопця, їх матерей і всіх в одному просторі. Тому одягнутись погано шансу не було (Алла, 28).

Ці рефлексії доводять, що пам'ять про Маріуполь, зберігає не тільки образи міст, а й а самі практики й ритми повсякдення, які наділяють будівлі й простір сенсом, які не завжди легко трансплантувати у реальності іншого міста. Недоступність цих маршрутів та активностей - втрата, що оголилася вимушеним переміщенням.

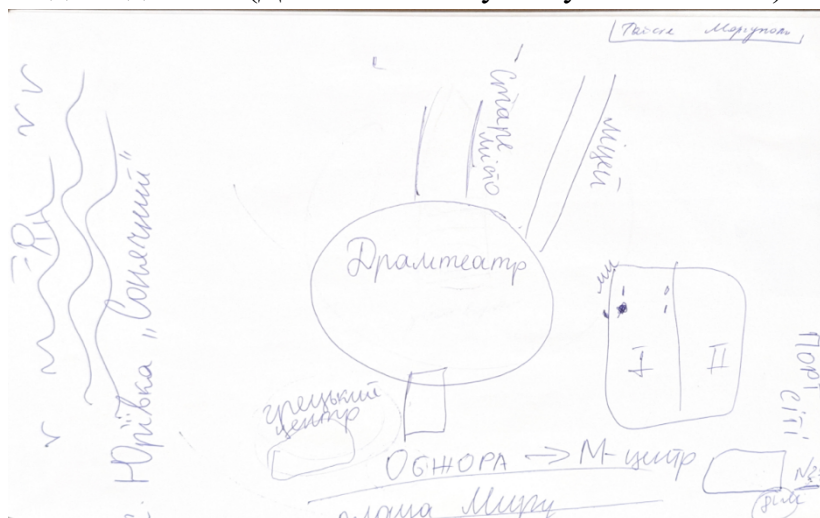
1.4. Регістри й форми артикуляції: наратив, цифрові біо, ментальні мапи

Разом із усними відповідями, де прослідковується чітке розмежування якщо не опозиція між Маріуполем та Києвом, промовистою мапою життя може бути біо із соцмереж респондентів, де формулювання демонструють важливість окреслити свою життєву траєкторію і наче обґрунтованість свого перебування в Києві. Так Таїсія й Алла послідовно й хронологічно вказують свої місця проживання “*Mariupol → Kharkiv → Kyiv*”. Біо респондентки, яка переміщувалася у 2014 та 2022 роках й після відмови у навчанні в Харкові двічі закінчувала навчальний рік у Дніпрі, в соцмережі транслює тільки два локуси “*Mariupol ~ Kyiv, Ukraine*”. Така цифрова біографія використовуючи тире, хвильки $\sim$ або стрілочки $\Rightarrow$ лінійно пов'язує та впорядковує найбільш знакові віхи життя респонденток попри те, що їх житлові траєкторії були значно більш складними. Самоіронія з елементами театралізації та гри статусів прочитується у біо респондентки, де Маріуполь та Харків звучать як походження та незалежний вибір відповідно, а Київ - випадковість, форс-мажор який все ж має своє місце в цій тріаді через невизначеність “*Дама из Мариуполя, прожившая в Харькове, случайно попавшая в столицу*”.

Рухаючися далі від текстово-символічної мови життєвих траєкторій у соціальних мережах до безпосередньо візуальної мови ментальних мап, хочу зауважити, що цифрові профілі фіксують лінійну хронологію та кінцеві пункти переміщення, поодинокі збагачуючи контекст емодзі та символами. Натомість метод ментального мапування дозволяє об'ємно розкрити внутрішню географію суб'єктивних спогадів респондентів, які будують власні ієрархії значущих локусів міст. Зазначу також, що не розглядаю малюнки співрозмовників ізольовано, а у взаємодії із їхніми розповідями, а також зіставляючи індивідуальний почерк на зображеннях обох міст адже бачення й виражальні засоби кожного на папері глибоко індивідуальні, суб'єктивні й залежні від багатьох чинників.

[illegible]

Одним із головних центрів, відносно якого з'являються інші елементи на картах і в розповідях є Драмтеатр і це не залежить від того, настільки близько до нього мешкали учасники дослідження (Див. Ментальну мапу Таїсії нижче).

Просторова мобільність є невід'ємним атрибутом людського буття і ставлення до переміщення як і його причини можна розглядати крізь призму дихотомій між добровільністю та вимушеністю, бажанням та небажанням повернутися. Для компенсації того комплексу відчуттів, які тягне за собою вимушена міграція, люди можуть вдаватися до різних стратегій адаптації і подолання стресу. У просторовому й духовному вимірі мова може йти як про всілякі способи наближення, так і віддалення від об'єкта. Для моїх співрозмовників зв'язок із Маріуполем підтримується не за рахунок ідеї повернення, а на символічному наближенні до міста у своїх спогадах, розмовах, цифрових слідах.

Антропологиня Юлія Буйських описує паломництво нащадків переселених під час операції «Вісла» (1947) до Кальварії Пацлавської як приклад «гостьової поведінки»: повертаючись на колись рідні землі, паломники ступають на них уже як чужинці, не претендуючи на простір, а лише раз на рік символічно до нього наближаючись. Цю практику — поряд із поверненнями боснійських хорватів, кримських татар, кіпріотів чи подорожами пам'яті до місць травми — дослідниця трактує як акт вибудовування неперервності з минулим, *routes to the roots*⁵⁶.

Досвід маріупольців у Києві співвідноситься із паломництвом лише частково, адже, на відміну від мешканців Закерзоння, при яке пише Юлія Буйських, вони мають особисті яскраві спогади й багато років життя у Маріуполі, а не тільки родинні перекази. Для маріупольців фізичне возз'єднання із рідним простором неможливе через окупацію, тож вихідці з Маріуполя знаходять для себе інші способи наближення: через згадки у розмовах про своє минуле, автонаратив, соцмережі, візуальні маркери, соціальні зв'язки з рідними та друзями, збережені речі або те, що вдається отримати

⁵⁶ Buyskykh, I. (2019). In pursuit of healing and memories: Cross-border Ukrainian pilgrimage to a Polish shrine. *Journal of Global Catholicism*, 3(1), Article 4.
<https://crossworks.holycross.edu/jgc/vol3/iss1/4/>

різними шляхами зараз. Приналежність до міста втримується не фізичним паломництвом, а відбувається віртуально у наративі і тому приналежність починається з відповіді на просте і водночас складне запитання “звідки ти?”.

“Зараз, після 2022 року, я все одно кажу, що я з Маріуполя, навряд чи я буду казати, що я киянка (Тетяна, 23)

Маріупольці та маріупольки діляться, що намагаються багатьма способами транслювати будь-яку інформацію про своє місто, чи то фото міста в соцмережах, яким вона й інші земляки його пам'ятають. Це відбувається безпосередньо у розмовах, коли контакт із людиною й контекст дозволяє розповісти, згадати, порівняти. Це також позначається наліпкою на телефоні, або навіть тату із координатами вже знищеного будинку, бо *“це не тільки для того, щоб всі про це чули, а щоб я сама не забувала про це. Бо мені приємно про це говорити й згадувати (Тетяна, 23)*

Зв'язок також зберігається через матеріальні речі, які наповнюють їх домівки зараз, а також рідкісні можливості отримати щось від давніх знайомих: *Тому що коли ми виїжджали, ну, виїжджали з мінімальною кількістю речей, і все одно з якоюсь надією на те, що зможемо повернутися. Проте з'явилася можливість передати децю зараз з Маріуполя до нас. І зараз мені передали якісь, знаєте, такі от записочки, які друзі і якісь там знайомі писали. І от зараз в мене в Києві чекають такі от... Це дуже маленькі речі, але вони дуже цінні (Діана, 22)*

Підсумовуючи, усі ці форми збереження, у розповідях про себе, у описах в соцмережах, у побуті, у спілкуванні поміж своїми - фіксують місто до 2022 року. І використавши рефлексії свого співрозмовника, *“можливо ці всі прояви ідентичності через символи які відбуваються - це бажання закарбувати все-таки те, що було. Принаймні в цих символах” (Владислав, 21).*

2. Роль пам'яті про Маріуполь у теперішньому

2.1. Ідентифікаційна функція: ВПО vs самоідентифікація; «звідки ти»; «я не киянка»

Якщо передній блок розглядав що і як мої учасники дослідження пам'ятають про Маріуполь, то цей буде зосереджений на тому, які функції ця пам'ять відіграє для теперішнього, зокрема самовизначення. Найпершою функцією пам'яті про місто є ідентифікаційна, яка визначає те, ким людина себе називає, або ким відмовляється бути.

Оскільки моя мета змістити фокус на те, як співрозмовник почувається і що думає про своє нове середовище, у цьому дослідженні я просила їх представитися, а також розповісти, як вони представляються при знайомстві з іншими людьми, і жоден із респондентів не категоризував себе як “ВПО”. Натомість звучали відповіді, які вказували на професійну, особистісну ідентичності, як от *“я доросла самотійна людина”, “я психолог”, “я студент”, “я педагог”, або “я народився/лася в Маріуполі”*. У таких “я” розповідях завжди з'являлися згадки про народження, переїзд чи про життя у Маріуполі, однак ніколи “я переселенець” чи “я - ВПО”. Самокатегоризація за професійною ознакою, і за географічним походженням, вказує, що Маріуполь у житті

людей - один із фундаментальних елементів самосприйняття, прожитий досвід, який не зникає після переміщення. А саме ж переміщення не є вирішальним для сприйняття себе респондентами й у транслюванні такого образу себе іншим.

Попри тривале проживання у столиці, у випадку моїх співрозмовників це від трьох до шести років, локальна маріупольська ідентичність залишається домінуючою із чітким розмежуванням місця проживання - у Києві та приналежності - до Маріуполя. Це можна спостерегти під час представлення на початку їхніх оповідей:

“Я маріупольчанка, але просто зараз проживаю в Києві. Я ж не корінна киянка”(Софія, 22).

“Я маріупольчанка, але я проживаю в Києві. Я активно влилась в суспільне життя..”(Ілана, 23).

“Зараз після 2022 року я все одно кажу, що я з Маріуполя, тому що я не знаю, навряд чи буду казати, що я киянка. Тому що по факту я не киянка, і навіть якщо буду тут жити, я не відчуваю, що...І все одно, я себе ототожнюю як людина зі своїм....” (Тетяна, 23)

“Я маріупольчанка... Це моя ідентифікація” (Діана, 22).

Ці чотири відповіді об'єднує відтінок тимчасовості та спроба пояснити, додати контексту до того, що життя позначене присутністю ще одного міста, щоправда із неоднозначним ставленням до нього. Тетяна та Ілана планували їхати навчатися до Києва і вже оселилися в місті до повномасштабного вторгнення 2022 року. Однак на додачу до визнання своєї активності, роботи, яка приносить задоволення, і визнання того, що за час навчання в Києві в неї *“стався оцей метч”*, факт походження для Ілани є незворушним: *але все одно... є моя коріння. Воно є в першу чергу. Воно є основним”* (Ілана, 23).

Учасниці Таїсія та Алла вважають себе маріупольками, яких вторгнення застало в Харкові, куди вони переїхали з особистих причин і вже встигли прожити в одному випадку майже рік, а в іншому півроку. Обидві дівчини збиралися осісти у Харкові і були цілком задоволені містом для життя, навчання та роботи. Тому в контексті вимушеного переміщення відправною точкою має бути Харків, оскільки саме там людина перебувала на момент виникнення загрози. Шлях Маріуполь-Харків можна розглядати як акт життєвої мобільності, при якому вони залишили дім у побутовому сенсі, розпочали побудову зв'язків із новим містом та створювали бачення майбутнього в його межах:

В мене була дуже страшна любов до Харкова і я хотіла б жити там. Знову ж повторюсь, мабуть, якби не війна, я б не переїхала в Київ жити. Мене повністю влаштовувало місто Харків (Таїсія)

Ще однією промовистою ознакою сильного зв'язку із двома містами є слова Алли про те, що в Маріуполі та Харкові готова була би залишатися попри небезпеку, натомість не може такого твердити про Київ:

Я там [в Харкові] жила якийсь вже період і там бачила своє майбутнє... Не можу сказати, що я ради Києва буду тут под бомбежками сидіти. Ні, я не буду! В Маріуполі я б сказала, що я буду в своєму місті до самого якогось кінця. І з Харкова я теж не хотіла виїжджати. Бо я розуміла, що в мене якесь своє житло, там квартира. Та неєє... Не готова заради цього міста [Києва] тут залишатися.

Чітко артикульований вибір міста для реалізації, у якому моїм співрозмовникам довелося піти на компроміс, дає підстави говорити про дві послідовні зміни локусу, дві втрати через вимушений переїзд до Києва: Маріуполя як історичного дому і Харкова як теперішнього та майбутнього образу дома, яким був ними обраний з власної волі. У цьому дослідженні із фокусом саме на трансформації ідентичності, а не адміністративні аспекти, вважаю доцільно надавати значення фактично подвійному відчуженню і класифікувати таку життєву траєкторію як *багатоетапне переміщення*.

Варто розуміти, що переосмислення своєї приналежності через спогади та новий простір відбувалося у непростий стресовий період, коли рефлексувати, а тим паче ділитися таким досвідом дуже складно. Тому природньо, що згадки про переломну подію, вимушений переїзд та пережиті трагічні історії деколи слугували причиною відмови в участі, а мої респонденти зізнаються, що лиш кілька років по втраті міста змогли менш емоційно й більш вільно говорити про свій досвід:

“[адаптація] супроводжувалась постійно згадками й паралелями з минулим, що було досить травматично. Тільки напевно через рік, півтора, два роки після виїзду для мене травматичність згасала. Це вже було таке прийняття різниці, минулого, себе. І зараз мені легко, в принципі, говорити про минуле, відчуття міста тоді. І, напевно, зараз я вперше розумію його і себе. (Владислав, 21)

Розділення на “до” та “після”, про яке говорить Вікторія Середа, червоною ниткою проходить оповідями моїх співрозмовників загалом та більш конкретно у словах Діани, для якої рік життя закордоном став цивілізаційним викликом, яка з моменту вторгнення прожила рік закордоном і вже з твердим наміром повернулася до України: *І так само, згадуючи всі події, які відбулися, ось це є якийсь внутрішній дисонанс от того щасливого життя і от того жаху, який стався (Діана, 22).*

Отже, ідентифікаційна функція пам’яті полягає в тому, що саме Маріуполь — не Київ і навіть не Харків, де дві учасниці щиро прагнули жити — є ядром самовизначення моїх співрозмовників. Важливо, що ця опора закріплюється через переміщення або недоступність: усі точки відліку, як от “я не киянка”, “я не застала війну в Маріуполі”, “зараз після 2022 року” стартують від подій недавньої історії. Ймовірно, саме те, що молодь, з якою я спілкувалася, має дуже яскраві спогади того розвитку у Маріуполі й міських практик й майбутнього, яке на них очікувало, визначення приналежності “я маріупольчанка” чи “я маріуполець” — та ідентичність, яка є свідомими рішенням в екзилі.

2.2. Стереотипізація крізь призму історії (блокада, бики, мова)

На запитання про те, як оточення реагує на слова “Я з Маріуполя”, дівчина, яка приїхала до Києва на навчання навесні 2022 року після того, як виїжджала небезпечною дорогою з Маріуполя, відповіла: *“Раніше, коли це було у 2022-2023 році, вони питали звідки ви. Я кажу, “З Маріуполя”, вони за серця хапалися. Ну, я кажу, типу, я жива, здорова, бачете перед вами” (Софія, 22).* Частина співрозмовників, зізналися у труднощах із вибором відповіді, або ж з амбівалентним бажанням, аби поцікавилися їх персональною історією, а з іншого боку не розпитували тоді, коли у тебе самого відсутня відповідь. Коли подружжя в готелі під час відпустки чоловіка-військового запитали звідки вони, дружина з Маріуполя зізналася: *“Завжди в мене була відповідь, а зараз в мене немає цієї відповіді. Я усюди, і я ніде. В Одесі в нього родичі, в Вінниці мої родичі. Я в Києві, він на війні...Або питати, звідки я, або конкретно він, або звідки ми зараз приїхали територіально. Тому що я так не знаю, що відповісти. Я без поняття. Можливо, конкретніше питати” (Ілана, 23).*

У розмовах відчутне бажання респондентів не асоціюватися із жертвою, потребою, жалем, тож, *“якщо мене спитують, я відповім...але не з ціллю, щоб мене пожаліли” (Діана, 21).* Із підвищеною увагою, емоційністю стикалися дві мої співрозмовниці, які за збігом на момент повномасштабного вторгнення мешкали у Харкові, бо на відповідь *“Я з Маріуполя”* чує *“Боооже, а як ви виїжджали?...А я не виїжджала. Я на той момент жила в Харкові” (Алла, 28)* або багато уточнювальних запитань на кшталт *“а чи була я в блокаді, в маріупольській окупації, а я кажу, що ні, я жила в Харкові, розумієте (Таїсія, 22).* У змальованих ними ситуаціях відчутний конфлікт очікувань, які існують у тих, хто спостерігав за трагічними подіями у Маріуполі з відстані, і множинністю життєвих ситуацій, в яких опинилися самі маріупольці. Варто сказати, що до непорозумінь з оточенням додаються внутрішні сумніви щодо правильності своїх життєвих виборів, як-от бажання поїхати на навчання в інше місто, і неможливість зарадити розлуці з мамою, яка залишилася під окупацією, хвилювання за її життя та безпеку, напротивагу своєму більш безпечному становищу, що конденсуються у скрушних словах *“на жаль чи на щастя, я не застала повномасштабну війну в Маріуполі...я дуже себе винила, що я не була там з мамою...і мені постійно здавалось, що вона загине.” (Таїсія, 22).*

Олександра Тарханова стверджує, що переміщені в Україні не ідентифікують себе із категорією ВПО і навіть уникають її через гіпербюрократизацію свого перебування у новому місті, нав'язані відчуття вразливості та провини, звертаючи увагу, що вони в першу чергу громадяни України⁵⁷. І цитовані приклади підтверджують, що в самосприйнятті внутрішньо переміщених людей відсутня самокатегоризація зі статусом ВПО, яка визнається джерелом дискомфорту. Однак натомість з інтерв'ю з'ясувалося, що деякою мірою замінником стигми або маркера “ВПО” в очах приймаючих спільнот стало походження “з Маріуполя”, яке в свідомості

⁵⁷ Tarkhanova, O. (2023). Shades of protracted displacement: reconciling citizenship and the status of internally displaced in Eastern Ukraine. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(19), 4809–4827. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2232556>

асоціюється переважно із трагічним сюжетом. Неуніфікованість досвідів й обставин, в яких перебували люди, які представляються маріупольцями, може штовхати їх до таких стратегій у спілкуванні як замовчування чи евфемізація: *“Я просто кажу, що я з Донецької області, бо пояснювати, що так, я з Маріуполя, але я півроку жила в Харкові, де теж я надивилася різного, але тепер я живу в Києві. Це все важко і довго пояснювати...”* (Алла, 28). Схожу стратегію поведінки почав для себе обирати Артем, який після того, як залишив Маріуполь, трохи пожив в Україні і переїхав навчатися до Версалю у Франції. Він говорить, що в деяких ситуаціях, зазначений у резюме Маріуполь може допомагати у його концертній діяльності. Однак через те, що Маріуполь у всіх на слуху, Артем, зізнається, виснажений переповідати свою історію і отримувати безліч питань на кшталт а як?, а чому?, а як так сталося?, а як ви думаєте?, а політичні погляди?, а як було?, а як є?, а що буде? І тому *“я зараз вже кажу з України, зі сходу, з Донбасу”*(Артем, 22).

Означник “я з Маріуполя” з одного боку сигналізує про дуже глибоку приналежність, а з іншого – виступає як побутовий інструмент для самозахисту. Свій статус немісцевої респондентка використовувала собі на користь для уникнення небажаних контактів. Коли на вулиці якийсь перехожий щось хоче спитати, Алла відповідає: *“А я не місная”, я не знаю. Або не питайте мене. Для мене це травматично. Хоча я, може, і знаю куди іти, просто не хочу час витратити. Це, насправді, такий захисний механізм у будь-якого переселенця сказати “Я не місцева”* (Алла, 28). За такою відповіддю криється з одного боку невпевненість у здатності орієнтуватися в просторі, питаючи себе *“Алл, ну, ти впевнена в цьому?”*. З іншого боку, Алла деталізує, що іноді люди цю “ВПО-шність використовують як дуже для себе вигідну штуку” і моделює ситуації як то:

«Не чіпайте мене, я розчарована, я переселенець.

Я не піду туди працювати, я переселенець.

Я не буду показувати, бо я переселенець, я нічого не знаю».

Ці два приклади - Артема закордоном і Алли в Києві - ілюструють, що ідентичності це гнучкі та ситуативні конструкти, які люди вільні пристосовувати до своїх життєвих обставин: *Так дуже зручно жити. Хтось просто сильно заграється, хтось поменше”* (Алла, 28).

Атрибуція статусу певній спільноті більшістю часто неминуче тягне за собою не тільки символічне відмежування “своїх” від “чужих” а й відчутні наслідки, як-от обмежені ресурси, можливості. За теорією Тешвела&Тернера, взаємодія між in-group та out-group не є нейтральною⁵⁸. І у випадку внутрішньо переміщених осіб, це може позначатися на конкретних сферах повсякдення. Процес адаптації вимушених мігрантів всередині країни і закордоном традиційно супроводжується низкою соціо-економічних викликів. І найчастіше упереджене ставлення проявляється у кількох типових сферах: ринок праці (заниження оплати, відмова у наймі, неофіційне працевлаштування через презумпцію ненадійності чи некваліфікованості), ринок

⁵⁸ Tajfel, H., & Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In *Political psychology* (1st ed., p. 276-293). Psychology Press.

житла (відмова в оренді, завищені ціни), сфері послуг, повсякденній комунікації та освіті. У загальному мої співрозмовники не скаржилися на поведінку негативної дискримінації щодо себе протягом останніх кількох років, однак не заперечують, що стикалися із упередженим ставленням раніше у освітній та житловій сферах. Софія має досвід подвійного переселення із насиченою житловою траєкторією з 2014 року. З Маріуполя 10 річна дівчина разом з мамою попрямували до Харкова, звідти до Дніпра, тоді повернулися до Маріуполя. А у 2022 році, знову повернулися до Дніпра, щоб закінчити 11 клас і мати валідне підтвердження про завершену шкільну освіту. Зрештою мама осіла в Дніпрі через те, що вже була знайома з містом через перше переміщення, а донька Софія, як і було заплановано, поїхала на навчання до Києва. Швидкий переїзд із Харкова до Дніпра зумовлений тим, що *“в Харкові нас не прийняли ні в балетну школу, ні в звичайну через те, що ми біженці, бо “біженців не беремо” (Софія, 22).* Дівчина зізнається, що в силу свого віку, не сприймала насправду кричущі порушення й негідне ставлення конкретно на свій рахунок, і поміщає такі випадки у минуле.

Менш радикальним досвідом в навчанні поділилася Тетяна, яка ще до повномасштабного вторгнення відчувала зміни у ставленні деяких викладачів через своє походження, які коментували мовні компетенції студенток з Маріуполя:

Тоді, напевно, перший раз у 20-му році ми стикнулись з тим, що нас вирізняли не з гарної сторони, в академії...Вона сказала, що треба доповіді українською читати, виступати. Я їй казала, наприклад, українською щось, і вона така: “Ой, така молодець, не враховуючи, що ви з Маріуполя”. І ми такі...[гримаса]. І що, і що, що ми з Маріуполя? Дівчина визнає, що такі зауваження звучали обурливо і вочевидь залишили тривалий слід у пам'яті, бо, цитую, “після 22-го року, коли це я згадувала...це просто треш”. Тетяна жалкує, що не усвідомлювала сповна глибину цієї проблеми і у такі випадки не могла дібрати правильної відповіді або навіть якось вплинути на ситуацію:

І от умовно ми як підлітки на першому курсі могли вже тоді посприяти тому, щоб люди зрозуміли, що люди на сході не якісь там не такі, і що ми не знаємо українську. Але опять же, в силу свого віку і відсутності якогось там прямо політичного світогляду, ти не кажеш “Ти неадекватний!” і що “Ну і що, що ми з Маріуполя”. Але надо було так сказати, щоб вона поняла, що це не ок”. Такі поблажливі схвальні коментарі викладачки попри свою позірну компліментарність насправді умисно створюють різницю між своїми у Києві та іншими зі сходу України і ретроспективно моя співрозмовниця усвідомлює характер таких зауважень.

Що ж до житлової сфери, Тетяна також ділиться неприємним досвідом своєї мами, яка зіткнулася із відмовою в оренді квартири через те, що вона з Маріуполя, а значить немає стабільного працевлаштування, доходу, а значить є ненадійною. На це донька коментує: *“Але, ну, це бред, тому що стабільніше ще попробуй пошукати. У нас якраз немає вибору повертатися. Куди ще стабільніше, ніж люди, яким немає куди повертатися? (Тетяна, 23).* У мотивації відмови, заснованій на економічній раціональності, насправді зчитується взаємозалежність у свідомості принаймні

працівників сфери нерухомості, що фізичний дім = надійність і тому його відсутність тягне за собою висновки негативного спектру про переміщених як то непорядність, неоплата, непередбачувана мобільність. Те, що ріелтори чи власники вбачають як недолік та ризик, сприймається ВПО як свідоме зобов'язання, практична необхідність у житлі, які, насправді, закріплюють людину на місці.

Софія говорить, що деколи стикається зі звинувачувальними закидами до мешканців сходу у тому, що вони призвідники війни, які побутують ще з 2014 року. Свідома того, що когорта людей, які так досі вважають існує, однак жарти від коханого про це зачіпають: *Мені не дуже приємно, насправді..., що “через вас війна почалася”, “ви донбаскіє” і от це все в такому духі (Софія, 22. Інтерв'ю. с.).* Це означає, що регіональні упередження й стигматизуючі практики мігрують із публічної сфери в приватну, де такі стереотипи відтворюють із гумором.

Приклади стереотипів ідентичності регіону Донбас, з якими вони не дуже згодні, наводили респонденти:

...кажуть, Донбас, бики, это самое, але взагалі ні! От ні! У нас дуже культурні, дуже багато талановитих людей. Щодо мови й культури поведінки - так всі такі в шоці: ви що, у вас були українські школи?! Ну взагалі да! Типу ви були в театрі, ви знаєте, що таке книжки?! Тобто?! У людей уявлення, що все, що Донбас як місце походження, то наче у нас тільки заводи й пароходи (Алла, 28)

Оскільки місцями співрозмовники могли синімічно використовувати “я з Донбаса” та “я з Маріуполя”, тож я цікавилася, який асоціативний ряд вони вкладають у кожне із цих визначень. На думку Ілани, *“Донбаская порода” - якась потужна, сильна. Сильна, відповідно, міцна. Пряма. Прямолінійна. Якась бадьора*”. Однак за мить додає, що більшість образів - не її власні і все наведене, насправді, не дуже стосується її. На думку Владислава, який переконаний, що образ Донбасу дуже складний і називає дві контрастуючі асоціації: перша - брутальність, друга - сміливість шахтарів: *міста Донбасу з одного боку об'єднує їх індустріальність, з іншого ж створені образи про Донбас - є штучними неправдивими конструктами, цей регіон був під дуже сильним впливом Росії. Це вплинуло на багато елементів ідентичності цього регіону, які зараз хибно сприймаються як такі, що визначають ці регіони і Маріуполь і робив мешканців цього району неспроможними (Владислав, 21).*

Відчуття приналежності мешканців до міста будується на суб'єктивних відчуттях, на ототожненні себе з цим простором зсередини, а не за зовнішніми рисами, які приписуються місту зовні - медіа, владою, представниками інших регіонів. Випадки категоризації учасників цього дослідження відбувається чітко крізь призму недавньої історії - від незалежності України, до 2014 та 2022 років. Передусім у реакціях на “я з Маріуполя” зчитуються кілька прочитань: більш давній наратив призвідників війни та недобросовісність, а також співчуття через втечу і втрату міста. Саме ці історичні контексти, а не факт переселення на пряму визначає погляд інших на молодих маріупольців.

2.3. Афективна функція: туга, амбівалентність, «плекаю і бережу»

Окрім ідентифікаційної функції, місто Маріуполь є також носієм туги й амбівалентної прив'язаності до міста. І ці почуття висловлюються не в категоріях пишатися, а як те, що потрібно берегти. Для Ілани, наприклад, ідентифікація “я маріупольчанка” є глибоко особистою і такою, яка оберігається: *Я не знаю, як цим можна пишатися. Я цим не пишаюсь. Я не знаю... Це, напевно, не має сенсу. Але я це дуже плекаю і я це дуже бережу (Ілана, 23)*

Співрозмовниця, яка поділилася, що насправді хотіла би жити в Харкові, де їй вдалося пожити півроку й вступити на навчання, однак зараз живе в Києві, зізналася, що хоч і не бачила свого майбутнього у Маріуполі, все-таки *“втратила відчуття того, що я можу приїхати до мами, лягти на дивані, щоб вона зробила мені якісь пиріжки. Цього вже немає, бо до мами я не можу приїхати, не можу побачити свою квартиру, в якій я жила. Загалом нічого не можу, втратилося все ж таки відчуття дому, якої захищеності. Чи вважала я Маріуполь своїм будинком (прим.автора - в сенсі домом)? Не знаю... (Таїсія, 22).*

Для Софії й Тетяни, спілкування з тими, кого знаєш зі школи та таборів - спосіб емоційно перенестися в безпечний простір і відчувати себе *“трошки вдома”*. Діана дуже любила своє життя в Маріуполі, особливо останні декілька років. На її думку, місто дуже було розвинуте, було дуже комфортно, було чудове оточення і в цілому *“Я не можу пригадати щось таке, що чогось мені не подобалось...І я не можу, скоріше за все, максимально якісно зараз будувати своє життя, тому що я не дуже завершила своє старе життя” (Діана, 22).*

Незважаючи на різні плани, які будували для себе молоді люди у професійному та особистому житті, ключовим у стосунках із Маріуполем є раптова втрата, недоступність рідного міста, куди були плани приїжджати за можливості, на свята, до рідних, тому у свідомості досі тривають рефлексії про правильність житєвих рішень:

На жаль чи на щастя, я не застала повномасштабну війну в Маріуполі, бо я переїхала вчитися в Харків (Таїсія, 22).

Тому такі деталі як певні речі, як от одяг, який не має наміру одягати, кухонний рушничок, який би пасувало викинути вже, мамина тарілка, яка розбивається, друковані фото, які волею випадку вціліли - способи зберегти зв'язок із своїм, приватним, безпечним: *в ньому є своє домашнє (Тетяна, 23).* Тому Таїсія радіє, що з'явилася можливість отримати їй дещо з Маріуполя *“якісь, знаєте, такі от записочки, які друзі і знайомі писали.... Це дуже маленькі речі, але вони дуже цінні”*.

Образ міста у свідомості маріупольців, які зараз мешкають у Києві не є ідеалізованим і поєднує в собі як критичне сприйняття минулих проблем, так і глибоку афективну привязаність до простору й до сенсорних елементів Маріуполя часів до 2022 року. Слід зважати на те, що повномасштабне вторгнення для респондентів, з якими я спілкувалася, є символічною точкою поділу у двох відношеннях - фізичної небезпеки, розриву з рідним простором з одного боку, та символічним переходом від підліткового

віку до дорослішання з іншого. Тому пам'ять проявляється у ніжному ставленні до речей, що із цим пов'язані безпосередньо, бо *втративши, ти дійсно починаєш цінувати* (Софія, 22).

2.4. Реляційна функція: коло «своїх» у переміщенні

Пам'ять про Маріуполь підтримується не тільки на індивідуальному рівні, а й через “коло своїх”, тобто реляційно, з якими підтримується зв'язок. Соціальний вимір відчуття дому для будь-якої людини наповнюється оточенням або окремими фігурами, які асоціюються із безпекою, спокоєм, приємними активностями та подіями, які розділяються ними.

Однією з причин для переїзду для багатьох опитаних до Києва були рекомендації від знайомих та родичів. Проживання в районі Позняки ще до повномасштабного вторгнення посприяло тому, що інші родичі та знайомі також обрали цю частину міста:

“Тож я приїхала зі своєю подружкою з Маріуполя і ми мали жити в гуртожитку, але її родичі, які з Донецьку, жили на Позняках... наші мами вирішили, що ми будемо жити біля них.. Так і зав'язалося життя на Позняках” (Тетяна, 23). Щоразу коли хтось із знайомих виїжджав із Маріуполя чи інших міст, і виникало питання *“І куди їхати?”*, відповідь була одна - *“Ну, звісно, на Позняки. Тут вже є знайомі і родичі. І все, ми так тут і покучкувалися* (Тетяна 23).

Сприйняття Києва опитаними маріупольцями часто базується на відчутті масштабу й великих дистанцій: *“Тут я відчуваю масштаб, який іноді тисне”* (Ілана, 23). Майже всі вони вважають Київ завеликим, занадто людним, шумним, різномірним, а його ритм фактично не дозволяє людям одного кола часто бачитися через великі дистанції та швидкість життя:

“от те, що що мені, наприклад, не подобається Києві, що він, в принципі, сам по собі, сприяє тому, що ти розриваєш зв'язки” (Владислав, 21). Тому природньо, що серед цього великого простору виникає потреба локалізувати своє ближнє коло й простір. Визначення своїх за описом Софії відбувається на інтуїтивному рівні, невербально, ще до формальних маркерів: *“Якщо спілкуєшся, відчуваєш, що це людина, може не прямо з Маріуполя, але з Донецької області, тому що вони такі... рідний вайб. Знаєте, це енергетика, це те, що неможливо пояснити словами, бо всі ми енергія одним словом, і кожного ця енергія своя. ти просто це відчуваєш, ти не можеш описати, підібрати, що це якась певна риса, характер чи ще щось. Це просто відчуття на тонкому рівні* (Софія, 22)

Більшість маріупольців зізнаються, що коло їх найближчих друзів після багатьох років життя переважно складається з маріупольців, з якими зав'язалася дружба ще у рідному місті:

На даний момент життя через те, що близькі мої друзі— це всі маріупольці, це всі мої однокласники. Робота моя — це теж люди з Маріуполя чи з Мангуша, ось це селище поряд, це 20 хвилин буквально. Яюсь просто, от я зараз знаходжусь в такому оточенні своїх, скажімо так (Діана, 22)

Про своє оточення говорить і Алла, підкреслюючи, що через роботу у громадській організації, що займається прифронтовими громадами, вона має дуже багато контактів, однак перевага зберігається за когортою внутрішньо переміщених: *“У мене 100% в офісі людей, 100% - переселенці. А мої всі друзі найближчі— це переселенці Маріуполя, мої родичі - переселенці. Навіть якщо хтось в мене є, і він живе в Києві, він все одно з переселенців 2014-го року”* (Алла, 28).

Зі значним ентузіазмом про вже велику спільноту людей зі сходу говорить Тетяна, яка з першого дня живе у цьому районі: *“І, взагалі, Позняки — це як, скажімо, якийсь схід Києва. Ну, умовно, район східняків. По факту, виходить, це ще й (географічний) схід Києва. Ось ще одна причина, чому я люблю Позняки. Це ж взагалі просто буквально те ж саме, звідки ми приїхали. Я сюди приїхала у 2020-му році. І теж тут не обійшлося без зв'язків зі східняками, of course... Тут вже є знайомі і родичі. І все, ми так тут і покучувалися”* (Тетяна, 23). Фактично, для респондентки географічне розташування київських Позняків сприймається як символічне продовження рідного міста Маріуполь, долаючи дистанцію між містами географічно та у часі. Район Позняки у оповідях Тетяни й Алли також виступає неформальним анклавом, де з часом утворилася мережа своїх людей, яка сприймається як джерело підтримки та упевненішого перебування у просторі за рахунок кількості. Для Таїсії, наприклад, відчуття близькості до квартири, яку вона орендує прийшло з усвідомленням того, що вона належить знайомим її родини, а значить навіть така незрима присутність і зв'язок зі своїми дозволяє мінімізувати стрес в чужому місті, де досі постійно переїжджали.

Разом з тим певні зміни у колі спілкування все ж відбулися не тільки через фізично переїзд, бо практично у кожному з учасників чатина ридини і друзів залишилася по інший бік фронту, а й на ідеологічному ґрунті:

Якщо брати конкретно після повномасштабки, то відсипалось більше, ніж після переїзду, тому що, по-перше, у всіх різні погляди на життя. Я не тільки в плані того, що там, можливо, хтось підтримує не то, що потрібно, а в плані навіть, якщо людина, вона не показує позиції. Це не тільки стосується, хто з Маріуполя, це і з тими, з ким я в Києві вчилася. (Тетяна, 23)

Оточуючи себе своїми — у дружбі, на роботі, у виборі району, — і впізнаючи «рідний вайб» інтуїтивно, мої співрозмовники відтворюють у Києві соціальну тканину втраченого міста. Разом із активним життям на роботі, дозвіллям, подорожами та контактами, які формуються через ці взаємодії, найближче коло все ж складається зі спільноти, яка поділяє спільний досвід недавніх історичних подій і анклав на Позняках, і переважання переселенців 2014-го та 2022-го років серед найближчих є прямими наслідками двох хвиль вимушеного переміщення.

2.5. Етична функція: свідок, відповідальність, видимість

Артикуляція своєї приналежності до Маріуполя у моїх співрозмовників має ще одне значення, яке відходить від суто біографічного факту і стає певною **етичною позицією**. В умовах окупації та руйнації міста, самоідентифікація респондентів стає актом збереження тяглості історії, яку намагаються стерти. Тетяна (23 роки) розглядає це як особливий статус, що накладає відповідальність:

«В умовах, які зараз є, то це привілей в плані того, що небагато людей зі сходу зараз є і не факт, що скільки-то ще їх буде. Тому забувати звідки, я не бачу сенсу».

Страх втратити з пам'яті знайомі топоніми сприймається вимушеними мігрантами на рівні втрати ідентичності і коли я просила намалювати місця чи розповісти про них, багато з респондентів силкувалися пригадати певні назви, однак сприймали нашу розмову як вправу на пригадування й тішилися згадці:

Я починаю там інколи забивати назви у вулиць, і я така “О, Господи!” Кропивницького (вулиця) у нас було, і там іще якась, і я думаю, Господи, де ж воно було? Ну, тобто, все одно воно відчувається... При тому, що я, не відгороджуюсь від спогадів, щоб мені було легше забутись пошвидше...” (Тетяна, 23).

У такому прагненні прослідковується чітка мета й потреба - зробити окуповані міста присутніми у просторі для себе, а також для тих, хто їх не знав, зокрема молодшого покоління: *“Сучасні підлітки, які зараз 14, вони ж взагалі не знають про Луганщину нічого, бо коли воно народилось, місто вже було окуповане... У них на географії показують карту України. Там, де сіра зона, навряд чи вони вчать щось про Луганщину, навряд чи вони знають, що там було, які там були міста.” (Тетяна, 23).* Подібне занепокоєння тим, щоби окупована територія не стала для них сірою зоною на карті має й Софія, яку дивує і без того географічна необізнаність деяких людей, що не знають, що Маріуполь - це Донецька область:

Так, особливо мені здається, молоді і підлітки, зараз взагалі не контексті. Здається, вони вже, мені так здається, не знають про це. Першочергово, це більше від батьків, що вони не долучають своїх дітей до того. Ні слухом, ні духом... [Маріуполь] Це те місто, котре, скажімо так, через яке Київ не упав. Ось так. Витримав оборону, багато людей теж поклали життів і загинуло.

Про певну суб'єктність і відповідальність, на тих, хто тримає у своїй пам'яті місто до окупації говорить і Діана, бо для всіх респондентів Маріуполь не тільки рідне місто, а я місце непоправної трагедії:

«Я можу розповідати, але не з метою, щоб мене пожаліли, або висловили свої співпереживання, а просто щоб люди знали і щоб люди не забували, що відбувалося, бо дійсно Маріуполь, Буча, Ірпінь — це, я вважаю, один з найстрашніших злочинів». Фактично наратив відновлення справедливості через озвучування є зовнішньою маніфестацією і підтвердження свого статусу як свідка, а не жертви.

“Хочеться якогось відчуття справедливості до Маріуполя. Ну і взагалі до будь-яких окупованих міст, але до Маріуполя конкретно, бо це моє місто, щоб про нього не забували” (Тетяна, 23). Учасниця ще розповіла про один щемливий момент, коли показувала своїй дворічній похресниці фото її батьків на фоні Маріуполя, що виглядає

як спроба передати пам'ять про місто, яке є батьківщиною одного із батьків: *“І я кажу, так, ти, може, народилась в Києві, але знай, що ти з Маріуполя. Ти взагалі зі сходу. Щоб вона почувалася теж з тим місцем”*.

Однак усвідомлення про приналежність “з Маріуполя” було не завжди з ряду причин, а насамперед через вік. Діана згадує, що живучи в Маріуполі, не ставила собі запитань “хто я?”, а приналежність була само собою зрозумілою:

“Просто ти себе ідентифікував як українка-українець...Я просто знаю, що я живу в місті Маріуполі, я хожу до школи, знаю, що я живу в Україні, я навчаюся і все. Не стояло, не було потреби навіть в цьому питанні”. Натомість зараз, через напад на територію України, втечу з міста, розуміння ідентичності стало рефлексивним, свідомим уже в умовах обмеженого доступу до рідного міста.

Окремою призмою етичної позиції для маріупольців є мова. Усі співрозмовники та співрозмовниці наполягають на важливості використання кераїнської мови в публічній, освітній сферах, у послугах. Щодо приватного спілкування, то російська залишається в аквному вжитку для спілкування з родиною, деякими друзями. Російськомовність свого середовища співрозмовниці осмислюють не як провину, а як історично зумовлену обставину:

І от люди, які знають, що ми спілкувалися російською все життя, вони не розуміють, що ми це не вибирали. Я народилась і всі розмовляли російською, що ж я з цим зроблю? Це ж не мій особистий вибір, що я розмовляла російською. Таке було суспільство. І влада, яка мала щось з цим зробити, вона нічого не робила. (Тетяна, 23)

Більш виразно свою реакцію на комплекс уявлень, упереджень чи закидів, з якими вона стикаються у спілкуванні та медіа артикулює Алла:

Я цим пишаюся. Тим звідки я і там люди, яка там культура. Взагалі, я не буду казати “Ой, очень жаль, що в нас таке було!”. Я прийняла російську мову. Я зустрічала багато людей, які вибачаються за своє походження. Мені не жаль, я би нічого не змінила. Повторила би все те саме, що й було”.

Розповіді про Донеччину чи Луганщину від тих, хто там мешкали, - спосіб заповнити цю картографічну сіру зону в уяві інших фактами. Однак таке усвідомлення привабливих і непривабливих аспектів життя та майбутнього у Маріуполі вже поза його межами виглядає як ретроспективне привласнення простору й історії, яке увінчується твердженням “я маріуполець”. Інтенсивний людський досвід продовжує існувати в пам'яті незалежно від фактичного місця проживання особи. Локальна ідентичність має не тільки афективну функцію, а й сприймається ВПО - свідками як певна відповідальність і прагнення справедливості.

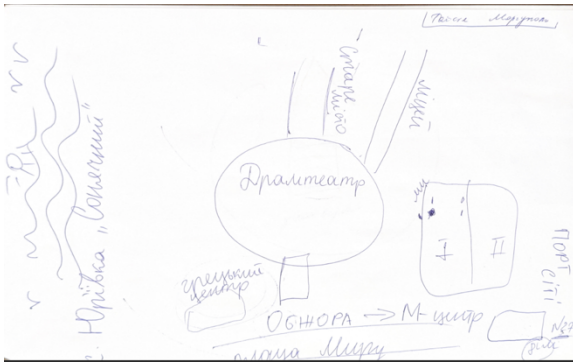
2.6. Освоєння київського простору: «свої» місця, нова топографія

Коли мова йде про такі соціальні категорії як мігранти та внутрішньо переміщені, у новому просторі їх часто розглядають з позиції інтеграції - наскільки добре ці категорії включені у сфери життя, яке соціальне навантаження створюють, і чи збираються вони тут осідати. Натомість дуже рідко така суб'єктно-об'єктна перспектива перевертається, а приймаюча сторона (тобто населений пункт, куди особа перемістилась), здається, не дуже й переймається тим, як до неї ставляться прибульці. Тож у своїх інтерв'ю я цікавилася тим, чи подобається їм Київ, які райони, як би вони описали містян, що у столиці їм не до вподоби, з чим стикаються, звикаючи до міста, і чи хотіли би вони тут жити. Така перспектива на щоденне життя є корисним, бо відкриває погляд на теперішнє. Ідентичність - достатньо контекст-зумовлене поняття, яке маніфестується щодня у нереклексивний спосіб у звичках, соціальних взаємодіях, практичних знаннях. Використовуючи щодо ідеї створення та “безупинного ставання” нацією метафору Януса, який дивиться водночас у минуле та в майбутнє, я, разом з іншими дослідниками, пристаю на позиції, що в розумінні ідентичності бракує належної уваги до значимості теперішнього, тобто щоденної діяльності, яка будує й маніфестує найбільш стале відчуття приналежності до спільноти. Таким чином, ідентичність не тільки результат минулого чи проект майбутнього, а вона стверджується й витворюється у теперішньому, повсякденні.

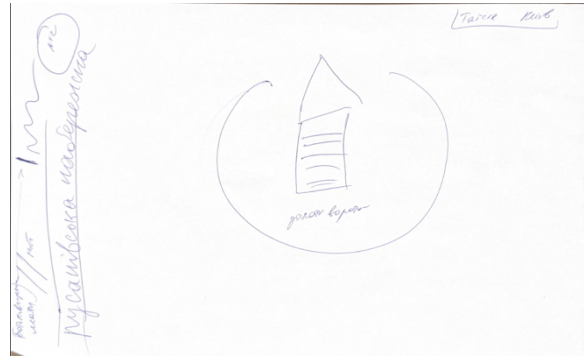
Перша відмінність, яку відзначають учасники дослідження - більші масштаби у територіальному сенсі, часовому, реляційному, аудіальному й візуальному. Опитані відчують труднощі з тим, щоби назватися “своїми” у місті по-перше через нерозуміння того, хто саме є киянами. І, за їх версіями, кияни це або представники третього покоління, ті хто тут народилися, хто приїздить на роботу, хто обирає тут жити тривалий час (Алла, 28):

От в Маріуполі ти вже знав дуже багато людей. І от, наприклад, виходи на якийсь захід, і ти вже зустрічав колегу. І всі знають, що ти тут. І ти знаєш всіх. А те, що ти виходиш серед такої купи людей, і не зрозуміло: вони взагалі кияни? Чи вони приїхали? Вони приїхали тільки на це свято? В Києві ти з такою кількістю приїжджих, людей, машини на різних номерах, ти ніколи не будеш відчувати цю стабільність [активно жестикулює].

Важливим доповненням буде те, що маріупольці мають дещо негативний уявний образ киян як зарозумілих (Софія, 22), крутих, фенсі (Ілана, 22), закритих (Діана, 22). Опосередковано про дистанцію із КИєвом свідчать ментальні мапи. Усі респонденти за винятком двох створили мапи з улюблених місць у Києві і, порівнюючи їх із зображеннями Маріуполя, помітним є те, що вони менш деталізовані, містять менше локацій, відрізняються стриманістю (Див. Зображення нижче). Усвідомлюючи, що художні способи вираження є глибоко індивідуальними, створені ментальні мапи розглядаються мною як доповнення розповідей в інтерв'ю.

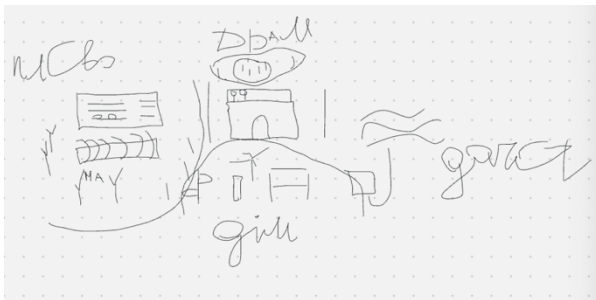

Маріуполь. Таїсія, 22

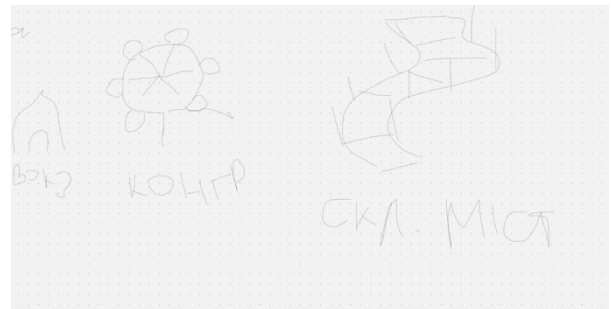

Київ. Таїсія, 22

І навіть в умовах альтернативного, однак більш проблематичного порівняно з олівцем і аркушем, способу створення карти в режимі реального часу у Zoom, відмінність є очевидною:

Маріуполь. Діана, 22

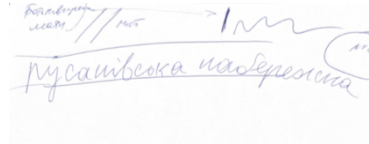
Київ. Діана, 22

Кілька співрозмовниць висловили гіпотезу, що, ймовірно, тільки роки зможуть дати відчуття, що у Києві вони на своєму місці. У студіях сфери відчуття приналежності до певного міста корелює з тривалістю проживання: що довше людина мешкає у певному місті, то більше прив'язується до нього, однак наразі Київ - місто в якому за інших обставин дівчина не збиралася мешкати, тому поки це місце проживання:

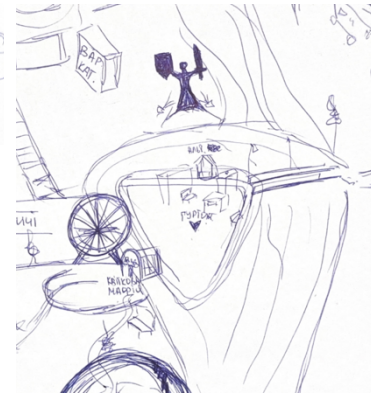
“коли ти свідомо переїхав в якесь місто, ти прожив там деякий час і ти сам вважаєш це своїм домом - тоді це остаточно. Так, я вже вважаю це своїм домом, але я розумію, це якийсь дисбаланс і не дуже стикається те, що я кажу...можливо я не можу до кінця пояснити. Можливо, через декілька років я і зможу сказати, що, так, я вже киянка. Але на сьогоднішній день, то ні. Так, я живу в Києві, я мешканка цього міста, але я не киянка” (Діана, 22)

Софія, 22. Русанівка

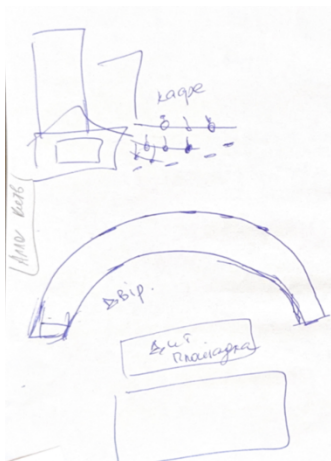

Таїсія, 22. Русанівка

Ілана, 23. Русанівка

У географічному плані, серед районів Києва майже всі респонденти назвали, що їм подобаються Позняки, Русанівка, для когось Теремки. Саме там вони мешкають зараз і на своїх малюнках окреме місце займає будинок, де розташована квартира, двір чи елементи інфраструктури довкола - часто кав'ярні біля будинку (Див Зображення нижче).

Об'єднує всі відповіді те, що співрозмовники говорять, що їм ближче до душі спальні райони лівого берега, які, за відгуками маріупольців, дещо подібні до житлових кварталів Маріуполя. Центр столиці вбачається як занадто різний, з поганою доступністю необхідних магазинів, інтенсивним трафіком. Симпатія до лівого берега частково обґрунтовується тим, що там “сидиш на балконі і чуєш, як діти там грають, чомусь ця птічка десь співає. Чомусь нагадує дім. Була така атмосфера приємна, коли я жила на Позняках. Спокійно там було. На правому березі такого немає. На лівому березі мені спокійно...” (Софія, 22).

Ділячись своїм досвідом звикання до нового міста, респонденти зазначали, що відчуття спокою і впевненості у Києві суттєво зросло із тим, як вони опанували всі необхідні маршрути. Володіння простором Києва, розуміння транспортної системи, можливість пересуватися у повсякденні без постійного використання карти - одна з ознак освоєння, але все-таки навіть це не може компенсувати відчуття дискомфорту:

Я ж не корінна киянка. Я не знаю тут всіх вулиць, місць. Тому за 4 роки я вже звикла і була в Києві до цього. Але я не відчуваю, що це моє місце. Ну, тут є гарні люди, це, власне, дуже енергійний город, такий ритм. Але не моє місце (Софія, 22).

Тому що по факту я не киянка. І навіть якщо буду тут жити, я не відчуваю, що... Ну я ж не корінний житель Києва.” (Тетяна, 23)

Вибір оселитися у Києві для когось був запланований ще до повномасштабного вторгнення, як місце для навчання, для іншої частини - через рекомендації знайомих

чи родичів, які вже тут мешкали, для решти - через можливості. Так чи так, а Київ сприймається як місце для заробляння грошей: *“є багато можливостей для працевлаштування. Ідеальне місто для активних переселенців”* (Алла, 28), де в той же час *“.. все гроші, гроші, гроші. А якось... немає такого простого людського чогось”* (Софія, 22). Для дівчини, яка з Маріуполя спочатку переїхала до Харкова, Київ - це третя домівка, *“де я живу на даний момент, де мені приходитьсь жити”* (Таїсія, 22).

Київ у більшості сприймається як місто, де все має вийти, *“бо якщо в тебе в Києві щось не вийде, в тебе немає запасного варіанту. Тобі нема куди поїхати”* (Тетяна, 23). Співрозмовники зізнаються, що зрозуміли: місто вимагає від них пристосуватися до інтенсивного ритму і темп життя у Маріуполі не можна перекласти на реалії Києва: *“Це дуже швидке місто і просто легко жити на таких ось легких хвилях, це не вийде, я вважаю”* (Діана, 22).

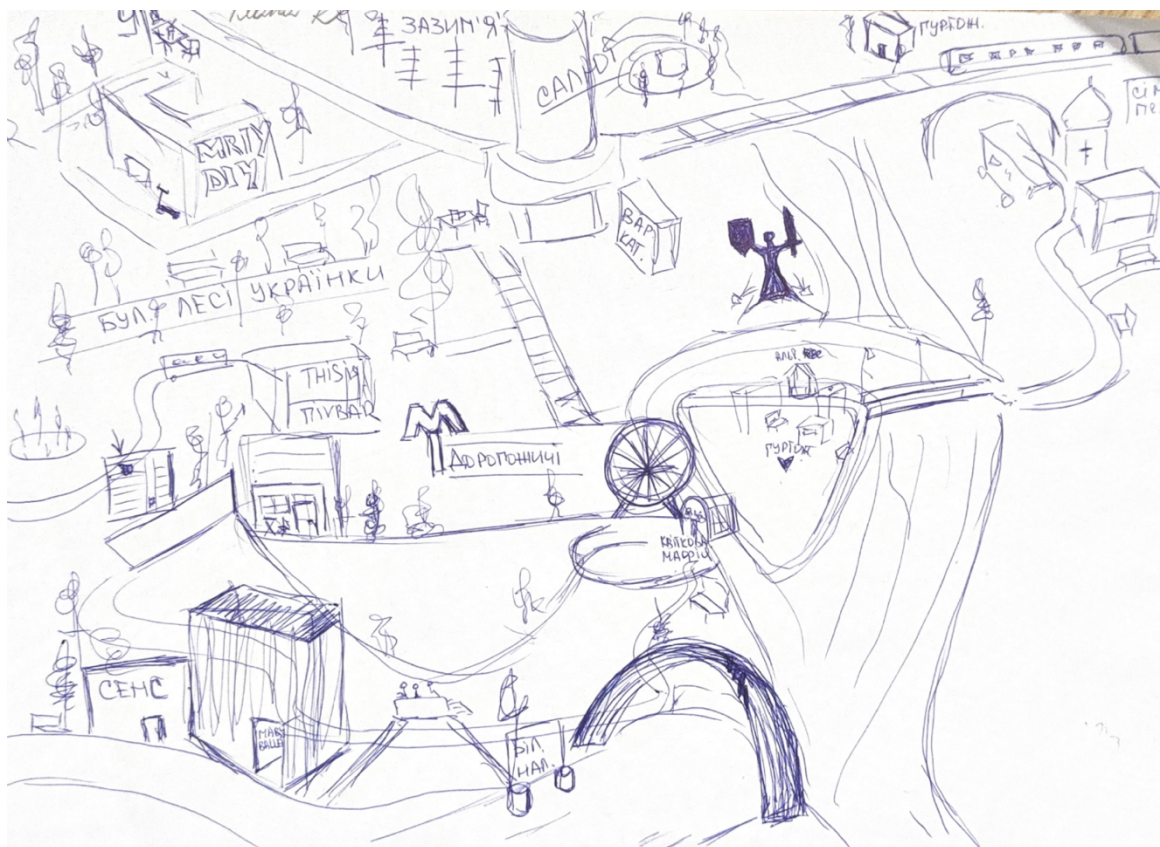
У порівнянні із Маріуполем, Алла, яка жила перед цим у Харкові і, насправді, хотіла би там жити замість столиці, говорить, що Київ, це місто, де всі зосереджені, де перебування у просторі міста вимагає емоційних зусиль *“тут такий подводный мир, де есть все виды хищных животных”* і додає:

“Ні, ну я сто відсотків маріупольчанка, якщо так казати. Я себе точно не ідентифікую як киянка” (Алла, 28,)

Загалом у збірному образі Києва з огляду на всі інтерв'ю, можна виділити кілька якостей, які викликають подвійні конотації. З одного боку, про Київ говорять як великий простір, швидкий ритм, довгі дистанції, шум, багато невідомих людей як те, що заважає комфортнішому життю. З іншого боку, додають, що це добре, адже *“є де розгулятися”* (Софія, 22), де *“мотивує ритм життя ..., ... змушує щось робити і досягати якихось цілей і чогось вище поставленого”* (Діана).

Позитивний погляд на різноманітність зовнішнього вигляду міста та його масштаб, зонування має Діана, якій подобається усе в комплексі: *“Тобто, я захотіла подивитись на якусь історичну частину міста, я поїхала на Майдан, на Золоті ворота. Мені захотілося щось таке більш сучасне - поїхала на Контрактову, подивилася на сучасних підлітків. Тобто я можу знаходити те, що мені сьогодні відгукується. Такий в мене настрій сьогодні. Я знаю, на яке місце поїхати, де я зможу закрити свою потребу”*.

Ілана зізнається, що хотіла би жити у майбутньому в Києві, бо *“Мені тут максимально комфортно, напевно, через те, що до повномасштабної війни в мене тут стався ось цей метч”*. Наратив дівчини, яка вступила на навчання до Києва 2021 року, оселилася в гуртожитку і ходила на пари в корпусі на Русанівці демонструє один із аспектів мобільності - попередній позитивний досвід та асоціація із локусом пом'якшує досвід втрати дому і трохи схиляє маятник від вимушеності до добровільності. Соціальний капітал у вигляді студентських знайомств, перших працевлаштувань, сусідів, низка прожитих історій, які засвідчуються зображеннями на намальованій респонденткою мапі, у цьому конкретному випадку, спростили період адаптації після фізичної втрати Маріуполя тим, що простір Києва уже був знайомий і обраний для навчання та життя (див. Рисунок нижче).

Процес створення цієї мапи супроводжувався активними розповідями-спогадами про історії, які відбувалися в тому чи іншому місці Києва: улюблена з нареченим кав'ярня, місце, де ховалася від учнів і курила, лавочка, де були емоційні розмови з подругою, улюблені заклади. *“В мене тут є вже якісь близькі мені місця, люди, в мене є такі-такі історії, які мене пов'язують з цим місцем, в мене є своє місце”,* говорить Ілана. *Мені дуже подобається цей район. Дуже подобається. Я не знаю, це вайб такий. Можливо, він мені трошки нагадує про дім.*

Один зі співрозмовників, який навчається на урбаніста й містобудівника, ділиться, що йому легше почуватися в межах свого масиву на Теремках через контроль над простором та його охопність: *“...обмеження містобудівною композицією...власне, напевно полегшує відчуття приналежності. Це також через те, що я досліджував історію цього району, знайшов історію”.* (Владислав, 21). Таїсія відкрила для себе новий спосіб досліджувати і тісніше взаємодіяти з містом - через керування авто: *просто намагаюся всюди їздити багато чого бачити, якісь розв'язки важкі по мостах, туди-сюди. Знайомлюся з містом з іншого боку, як водій автомобіля.*

Софія, яка планувала переїзд до Києва для навчання та змінила п'ять квартир та три райони зізнається про Київ: *“я від нього дуже втомилася. Він мене виснажив. Забрав уже всю енергію, яка в мене була. Мені потрібно морське повітря. Я вважаю, і, чесно, вже хочеться переїжджати кудись. Не прямо зараз, але в найближчому часі. Хочу переїжджати”.*

Таїсія ділиться *“Знову ж повторюю, мабуть, якби на війна, я б не переїхала в Київ жити. Мені повністю влаштовувало місто Харків”.*

Алла обґрунтовує своє життя в Києві, і можливо, навіть планує придбати житло тут з ряду прагматичних причин, які все-таки підкріплені зв'язками з маріупольцями:

Чому мені подобаються Київ? Бо тут є мої люди якісь. Мені не цікаві ні ТРЦ, ні якісь парки. По сравнению з Харьковом Київ для мене разочарование. Ну немає тут нічого такого сверхъестественного. Але люди, ритм життя та можливості, які ти можеш отримати професійно, ти ніде таких скоріше за все в Україні не знайдеш.

Із часом, ритм, який мотивував, подобався, тепер виснажує і потребує дозування:

Мені дуже подобався ритм в Києві. Я дуже швидко звикла. Вже на четвертий рік я стомилася. Я б хотіла жити деє в якомусь Ірпіні і повертатися в Київ на роботу, чи тусуватися.

Деякі місця у Києві викликають сильну реакцію, що означає, що простір нового міста частково зчитується крізь призму схожості-несхожості з рідним Маріуполем. Так Софія говорить про різючу подібність продуктового магазину на вуд. Хрещатик до магазинчика *Ансунд теж у центрі, і до 2014 року там теж був Макдональдс. І там ...От я інше слово не знаю... У нас теж за тим Ансундом збиралась всяка шпана. І коли там прохожу, то мені аж навіть мурашки пробираються, не по собі дуже. (Софія, 22)*

Для Алли, наприклад, схожість є у візуальному коді міста Райони лівого берега — Дарниця, околиці Арсенальної — впізнаються не за точною схожістю, а за спільним типом простору: п'ятиповерхова забудова, «звичайні двори», «постсовєтська історія». *Коли ти їдеш, ти прямо такий “ооох”. І ще є така вулиця, це біля Арсенальної, яка теж дуже схожа на нашу площу, на мою вулицю, на якій я жила.*

Збірний образ Києва прочитується маріупольцями переважно як зіставлення із досвідом життя у Маріуполі, який вони пам'ятають. Київ водночас великий, активний, стимулюючий, і в той же час виснажливий, анонімний. Освоєння простору Києва відбувається досить активно за рахунок динамічного життя молоді у різних сферах — професійній та особистій: маршрути опановуються, є свої улюблені місця і цілі райони, що так чи інакше межують із водою, берегом, або мають зрозумілу архітекстурну композицію. Тим не менше, формула «розділення хто я та де я живу» допомагає зберігати свою прожиту пам'ять, засвідчені події та свій особистий вибір приналежності.

2.7. Переозначення «дому»: вдома чи невдома

Відчуття “вдома” традиційно пов'язується із місцем, де людина народилася й виросла - батьківським будинком чи квартирою, знайомими рідними фігурами найближчих родичів та сусідів, домашньою їжею, атмосферою безтурботності та повної безпеки. Навіть вже цей короткий перелік містить кілька компонентів поняття

дім: матеріальний, який передбачає наявність чотирьох стін, які задаватимуть межі безпечного простору; соціальний - зумовлений присутністю певного кола людей; афективний - дає можливість почуватися собою та бути в емоційній безпеці; часовий вимір відчуття дому - темпорально закорінений у минуле та дитинство, створюється у теперішньому, а його образ планується у майбутньому.

Паоло Бокканї у своєму тексті, присвяченому пошуку дому та міграції, говорить, що дім - це не тільки місце, а й стосунки з ним⁵⁹. Змальовані карти та коментарі опитаних свідчать про те, що відчуття дому маріупольців дуже тісно пов'язується із ландшафтом і ритмом самого міста, особливо у тих, хто не міг назвати свої сімейні взаємини теплими і за їх особистим проханням, їх імена я не вказуватиму.

Часто коли ми говоримо про дім, то ми уявляємо його як приватний або домашній простір, який обмежується квартирою чи подвір'ям приватного будинку. Однак ментальні мапи моїх співрозмовників показують, що дім - квартира чи будинок, де вони мешкали - далеко не перше, що з'явилося на їх малюнках. Завданням було зобразити у будь-який зручний та доступний спосіб на папері, чи на дошці Zoom зустрічі, улюблені чи важливі для себе місця. Незважаючи на різноманіття професій та інтересів моїх співрозмовників, найбільш зображувані місця на мапах це море, Драматичний театр, парки, оглядові, торговельці центри а вже потім дім. Конкретно простір дому не є першою асоціацією з містом, домом є ширша інфраструктура міста: *Я була прив'язана дуже до дому. І не так до дому, як до будинку, а саме, типу, як до міста (Тетяна, 23)*

Студії біженства й міграції визнають розрізнення серед самих мігрантів між практичним домом (practical home), який має матеріальний, юридичний та безпековий виміри та культурно-духовним домом (cultural-spiritual home), який перебирає на себе емоційне й ідентичнісне підґрунтя індивіда. Практичний дім - це місце, де людина фактично проживає, дає раду зі своїми потребами, веде свою щоденну побутову та професійну діяльність. Однак важливим уточненням буде те, що усе перелічене людина виконує через неможливість бути у своєму духовному домі, який наразі недоступний, і з яким є зв'язок та "нормальне й безпечне" минуле. За таких обставин тимчасові прихистки усіх можливих форм можуть довго бути функціональним, але навряд емоційним заміном істинного домашнього простору⁶⁰.

Щодо відчуття вдома чи не вдома, то та частина респондентів, яка переїхала до Києва, наприклад, для навчання до повномасштабного вторгнення і на момент 24 лютого 2022 року знаходилися в інших містах (Тетяна, Алла, Таїсія), сприйняли зміни так само трагічно як і ті, хто був змушений тікати під час розгортання подій (Софія, Ілана, Діана, Владислав, Артем). У тих, хто перебував у Маріуполі та поза його межами, момент відліку втрати дому збігається і можна припустити, що це пов'язується не стільки з війною, втечею, а стільки з неможливістю повернення до рідного міста.

⁵⁹ Boccagni, P. (2017). *Migration and the search for home: Mapping domestic space in migrants' everyday lives*. Palgrave Macmillan

⁶⁰ Boccagni, P. (2017). *Migration and the search for home: Mapping domestic space in migrants' everyday lives*. Palgrave Macmillan.

Дехто з опитаних вважає, що зміцнити відчуття дому зможе купівля власних квадратних метрів в той час як орендоване житло є джерелом тривоги, *що у будь-який момент можуть сказати «Алл, всего хорошего!» (Алла, 28).*

Реконструкція поняття дому вербально після трагічної втрати викликала дисонанс та відчуття зради рідного міста:

“Київ я, в принципі, вже стала називати, що “я їду додому”, коли я за кордоном. Бо раніше такого не було. Зараз я вже кажу, що “я хочу додому”. Раніше казала “Я їду в Київ”. Інколи, коли почався період, коли я почала казати додому, то я думаю “О ні, це не додому!”. Я хочу в Київ (підкреслення автора). Бо я не могла звикнути до думки, що я додом називаю щось інше, не Маріуполь. Але потім я вже змирилася з цією думкою, що я йду додому (підкреслення автора) і все, вже нормально (Тетяна, 23).

Одна співрозмовниця зазначила, що відчуття дому та безпеки в Києві та орендованому житлі посилювалося через зв'язок із рідними чи присутність знайомих людей:

“за рахунок того, що це квартира маминих знайомих, я їх знаю особисто, для мене ця квартира якось відчувається... ну, як домівка своя. На минулих квартирах ... все ж таки відчувалося, що це квартира дяді, тьоті якоїсь, а тут більш таке своє відчувається” (Таїсія, 22). Для декого, відчуття безпеки й життя дають звуки на дитячих майданчиках, звуки птахів на балконі, а також наближення свят. Для Владислава приємним є збіг номера квартири, в якому він живе нині на теремках, і колись жив у Маріуполі.

Проживши півтори року у Словенії, Діана зізнається, що через культурні відмінності, мовний бар'єр та середовище, що вимагали постійних зусиль, *“душа моя дуже хотіла повернутися до України. Більша частина моєї родини також живе в Києві. Тому я одразу відчула себе на своєму місці і потрібною».*

За весь час проживання в Києві, респонденти часто змінювали квартири, дехто вже зробив це 5 разів. Серед причин є і цілком прозаїчні як, наприклад, логістичні незручності розташування квартири, зміна роботи, труднощі щоденних подорожей з лівого на правий берег, особливо під час тривоги. З іншого ж боку, це могли бути незатишна атмосфера в квартирі чи на вулиці, високий поверх, або ж відчуття життєвої невизначеності:

“перші два роки це було постійно, що мені десь хотілося переїхати. Не могли знайти приємне житло. Хотілося якихось змін, постійно не знали, чого хочеться (Таїсія, 22).

Дівчина, що живе з двома домашніми улюбленцями та хлопцем, зізналася, що коли вперше після вторгнення довелося переїхати на іншу квартиру *“ніби ще раз пережила якийсь драматичний епізод, прям легеньку панічку спіймала через то, що в мене опять було відчуття, що у нас нема будинку і нам треба кудись йти” (Тетяна, 23).*

Вимушена міграція це про рух та переміщення не тільки на довгі дистанції, як от зі сходу в центр чи на захід, а й за межі країни чи континенти. Хоча дівчина, яка

оселилася в Києві майже за рік до повномасштабного вторгнення, і весь час жила в улюбленому для себе районі міста, перша необхідність переїхати на іншу зйомну квартиру в тому ж самому районі на сусідню вулицю викликала справжній стрес. Це підсвічує внутрішнє або нав'язані ззовні амбівалентне ставлення до руху у просторі, який для вимушених мігрантів - це стигма, в той час як для місцевих переїзд з житла в інше чи й в сусіднє місто - сприймається як норма, бажана зміна, покращення. Коли виникла потреба переїхати вдруге, її реакція змінилася:

“Зараз такого вже немає. Я знаю, що це нічого страшного. Типу, це ж не тільки бідні переселенці роблять, на квартиру [переїжджають - примітка автора] або ще щось таке” (Тетяна, 23)

З деяким острахом про майбутнє говорить Алла спираючися на досвід знайомих донеччан, які приїхали в 2014 році в Маріуполь, і по цей день страждають від наслідків на різних рівнях, залишившись без майна, тому дівчина жартома говорить: *«Я вже казала батькам, якщо я знову позбавлюся своїх речей, то я буду жити, як ці, странники - босая і в балахоні. Я не буду знову собі купляти по десять пилососів і телевізорів».*

Якщо для Тетяни та Алли переїзд – це стрес, то Артем, який приїхав із Донецька в Маріуполь, а потім перебрався до Франції зізнається, що за життя, переїжджав щонайменше 9 разів, тому цю постійну мобільність загалом вважає стилем життя, притаманну музикантам. Найбільш комфортно він почувається в усамітненні, коли не потрібно турбуватися за побут, ідеально – в готелі: *Зараз я розумію, що те, що ми постійно переїжджали, це мені дало оцю свободу... Свободу в голові, що я не є причіпленим до місця. І що я... Що я весь такий, типу... Вільний. Вільний від місця проживання, умовно кажучи (Артем, 22)*

Такі тривожні слова й реакції Тетяни можуть означати, що переїзд на нову квартиру для людини з досвідом вимушеного переміщення або ж втрати дому часто є тригером травми, коли знову потрібно тікати, знову немає дому. Але, як зізналася респондентка, відчуття катастрофи від необхідності пакувати речі, визначати які з них пріоритетніші і обживатися на новому місці трансформувалося на звичайну побутову подію. Потенціал до зміни забарвлення практик, які мають подвійну конотацію через досвід втрати можливості повернутися додому, може свідчити, про можливість долучення до ширшої соціальної групи в межах Києва - молодих людей у великому місті, які змінюють житло і шукають для себе кращі умови.

Відчуття вдома пояснюється моїми співрозмовниками, як місце, де можна видихнути, не напружуватися, знати, що тебе повністю приймають в усіх станах і можна побути звичайною людиною, але сказати, що в Києві все це можливо, молодь вагається: *Не можу назвати, що є відчуття, що я приїжджаю додому. Якраз би в Маріуполь, якби я приїжджала додому, хоч раз на рік, то от таке б, мабуть, для мене відчувалось, що я приїхала додому. А так ні (Таїсія, 22).*

З огляду на всі думки молодих маріупольців, видається так, що поняття дім зазнало переозначення під впливом війни та переміщення, а окупація забрала цю можливість повертатися хоч не надовго в простір дому. Київ як місто і як місце життя виконує практичні функції дому, тоді як духовні відтворити або збудувати наразі важко.

3. Переосмислена ідентичність

*Якщо я забуду за тебе, о Єрусалиме, хай забуде за мене правиця моя!
Нехай мій язик до мого піднебіння прилипне, якщо я не буду тебе пам'ятати,
якщо не поставлю я Єрусалима над радість найвищу свою!
Псалми 137:5-7⁶¹*

Прагнення повернення вигнанців на свою землю - давня біблійна історія, коли із завойованої Навуходоносором Юдеї населення було примусово вивезено до Вавилону. Під виселення потрапили здебільшого представники еліти, які втратили і батьківщину і своє становище. Тож, повісивши свої арфи на вербах, відмовилися розважати загарбників: *“Як же зможемо ми заспівати Господню пісню в землі чужинця?”*⁶². Про репатріацію та відбудову зруйнованого Єрусалиму йдеться далі у книгах Ездри та Наємії. У наведених вище цитатах можна прочитати прив'язаність до Єрусалима як локусу, відмову від асиміляції з вавилонянами, та обов'язок пам'ятати рідне місто щоденно. І, схоже, спільним бажанням для багатьох з тих, хто втратив рідну землю і хоче підтримувати зв'язок із нею, - це не забувати й зберігати певний образ у пам'яті, а також повернення у постійній чи туристичній формі (як от паломництва чи короткі поїздки до знакових місць).

Попри безперечний сум за малою батьківщиною і відчуття втрати можливості почуватися як вдома, фізичне повернення у стіни дому або ж і у простір самого міста, із яким багато респондентів асоціюють свій дім, не означає для моїх співрозмовників відновлення внутрішнього спокою. Це перегукується із відчуттям *Heimat transformed*, про яке пише Ендрю Демшук. Таїсія, знаходячись у Харкові, втратила Маріуполь як дім на відстані, де також досі проживає її мама й родичі, вагається: *Чи вірю я, що Маріуполь повернеться? Не знаю. Сподіваюсь. Але він точно вже не буде таким, як був.*

Подібні роздуми має Владислав, який казав, що йому потрібні ті пережиті відчуття там – у Маріуполі – а не тут – у Києві. Але за мить виправляє, що з моменту виїзду усвідомив: *зв'язки з простором, вони не будуть аж настільки теплими як колись більш ніколи. Маріуполь у цій структурі сприйняття, свідомості зайняв певну нішу, яка не рухається, але впливає загалом на моє життя.* Така артикульована локальна

⁶¹ Біблія. Книга Псалмів, Псалом 137 (у нумерації 136) [The Bible, Book of Psalms, Psalm 137 (numbered 136)]. (n.d.). Українське Біблійне Товариство.
<https://www.bible.com/uk/bible/186/PSA.136.UBIO>

ідентичність через пам'ять про місто не заважає тому, що свого часу переконало хлопця залишитися в Україні - *для мене важливим було залишитися в Україні... Насолода від українського суспільства, яке продовжує бути під час війни, напевно, мені найбільше допомагало адаптуватися (Владислав, 21).* З нетерпінням на повернення до України чекала Діана і пов'язує своє майбутнє саме тут зі словами *“душа моя дуже хотіла повернутися до України” (Діана, 22).*

Українцем себе відчуває Артем і водночас своїм домом вважає Землю як планету, на Донецьк, ні Маріуполь більше не зможуть бути такими, як раніше, а значить почуватися «своїм» у них буде неможливо:

мені здається, що так як все-таки ми двічі біженці через війну, то мені в цілому Україна як свій дім. Тобто в мене немає прямо такого, от я хочу в Краматорськ, в Краматорську мені файно. У мене такого немає. Мені файно і у Львові, мені файно і в Києві, мені файно в Харкові. В Одесі не був, вибачаюсь. І на Донбасі мені файно. І в Черновцах, в Черкасах мені файно. І в Дніпрі мені файно. Мені всюди файно» (Артем, 22).

Питання про майбутнє й можливе повернення оголює характер цієї трансформації. Дім, до якого можна було б повернутися, для молодих маріупольців не доступний не лише фізично, а й концептуально. Навіть гіпотетичне визволення міста, як його уявляють співрозмовники, не відновить того Маріуполя, який вони пам'ятають через зміни ландшафту, руйнування, військові злочини, інше населення й інший дух міста. Тож ідентичність молодих маріупольців тримається дещо детериторіалізованої мобільної форми, яка тримається на ментальному та афективному зв'язку з містом, його минулим.

ВИСНОВКИ

У межах цього публічно-історичного дослідження було здійснено спробу розглянути трансформації локальної та міської ідентичності внутрішньо переміщеної молоді (віком 21–28 років) із Маріуполя в Києві через призму індивідуальної та колективної пам'яті. Використання мікроісторичної оптики та якісних методів — біографічного усноісторичного інтерв'ю та аналізу ментальних мап — дозволило олюднити досвід вимушеної міграції від першої особи та локалізувати роль пам'яті про рідне місто та суб'єктивне сприйняття подій періоду від 2014 року в осмисленні себе та теперішнього простору.

Теоретична новизна роботи полягає в кількох уточненнях наявного знання. По-перше, дослідження зміщує масштаб аналізу з «країни» та «регіону» на місто як релевантну одиницю приналежності, показуючи, що для переміщених із Маріуполя відчуття «свого» прив'язане саме до міста, а не регіонального чи національного рівня. По-друге, дослідження розглядає пам'ять про фізично знищені локації й недоступне місто — не успадковану через родинні перекази, а власну, прожиту — як активний чинник теперішньої ідентичності. По-третє, у фокус уведено молодь 21–28 років як окрему агентну когорту, у якій переміщення збіглося з дорослішанням, коли поведінкові патерни закладаються на майбутнє. Тим самим робота підтверджує тезу про травматичність вимушеного переміщення або відсутності доступу до рідного міста й часовий поділ досвіду на «до» і «після», але нюансує її стосовно дуже недавнього історичного періоду та локально-міської шкали приналежності.

Ідентифіковані функції пам'яті про рідне місто Маріуполь розповсюджуються на питання як особистого, так і реляційного характеру. Це не тільки індивідуальні спогади, які мають ностальгійний відтінок і романтизують характерний сенсорний образ міста, а й дієвий інструмент, що слугує внутрішнім орієнтиром різних взаємодій — визначення кола ближнього спілкування, чеснот, які найбільше відгукуються у людях, умов та ритму життя. Для молодих Маріупольців спогади мають водночас терапевтичний характер і накладають на них певний етичний обов'язок, який вони охоче й відповідально приймають оберігаючи цю пам'ять у собі, транслуючи доступними способами оточенню свої свідчення урбаністичного й культурного розвитку міста до 2022 року, який обірвався повномасштабним вторгненням й окупацією, що триває. Саме раптова недоступність і руйнація матеріального простору Маріуполя не послабили, а навпаки викристалізували усвідомлення своєї приналежності конкретно до цього міста. Дослідження виявило чітку закономірність: опитана молодь повністю дистанціюється від конструкта «ВПО» і натомість обирає активне чітке формулювання «я з Маріуполя». Середовище, однак трактує це твердження як маркер, подекуди ризик-індикатор, очікуючи певних життєвих сценаріїв та поведінки від маріупольців або представників сходу в цілому у Києві. Опитані маріупольці активно деконструють ці упередження у розмовах, наголошуючи на Маріуполі як на прогресивному, європейському та культурному центрі, яким вони його пам'ятають. Місто також зафіксоване у пам'яті через чуттєві елементи — тишу, затишок,

запахи, ритми, способи пересування, які не завжди можуть транспонуватися на новий простір міста.

Тож ідентичність молодих маріупольців трансформується з прив'язаної до конкретної географічної точки у мобільну, детериторіалізовану форму, яка тримається на ментальному та афективному зв'язку з історичним образом міста, а ще на відчутті причетності до спільноти «своїх» у колі спілкування. Моє дослідження показує, що для респондентів «бути маріупольцем» у Києві означає не чекати на фізичне повернення у колишній географічний простір, а щоденно відтворювати Маріуполь у доступних формах, що й відповідає концепту *doing memory*.

Щодо освоєння Києва та переозначення «дому» показано, що нове місто опановується практично через активне особисте й професійне життя у місті, але символічно «своїм» і таким, де можна не відповідати стандартам, так і не стає: Київ розмічається на «свої» й чужі зони за рівнем наближеності до рідного міста — ліві береги впізнаються як «майже Маріуполь», а буденні місця мимоволі викликають спогад. Саме поняття «дім» розщеплюється на практичний - Київ, тоді як духовним, «справжнім» домом лишається недоступне рідне місто, до якого поки неможливо повернутися. Такий простір лімінальності влучно описують слова Ілани «Я всюди і я ніде».

Перспективи подальших досліджень убачаються в порівнянні різних вікових когорт і різних приймаючих міст; у лонгітюдному простеженні того, як пам'ять про місто змінюється з роками; а також у застосуванні цього підходу до інших знищених або окупованих українських міст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Наукова література

Alexander, J. G. (1992). [Review of the book *The Ukrainian Americans: Roots and Aspirations, 1884–1954*, by M. B. Kuropas]. *The American Historical Review*, 97(2), 629. <https://doi.org/10.2307/2165891>

Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso.

Andrews, J., Isański, J., Nowak, M., Sereda, V., Vacroux, A., & Vakhitova, H. (2023). Feminized forced migration: Ukrainian war refugees. *Women's Studies International Forum*, 99, 102756. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102756>

Boccagni, P. (2017). *Migration and the search for home: Mapping domestic space in migrants' everyday lives*. Palgrave Macmillan.

Bulakh, T. (2017). 'Strangers among ours': State and civil responses to the phenomenon of internal displacement in Ukraine. In A. Pikulicka-Wilczewska & G. Uehling (Eds.), *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective* (pp. 49–61). E-International Relations Publishing.

Bulakh, T. (2020). Entangled in social safety nets: Administrative responses to and lived experiences of internally displaced persons in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 455–480. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1687648>

Buyskykh, Iuliia (2019) "In Pursuit of Healing and Memories: Cross-Border Ukrainian Pilgrimage to a Polish Shrine," *Journal of Global Catholicism*: Vol. 3: Iss. 1, Article 4. <https://doi.org/10.32436/2475-6423.1049>

Charron, A. (2016). Whose is Crimea? Contested sovereignty and regional identity. *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 5(2), 225–256. <https://doi.org/10.1353/reg.2016.0017>

Charron, A. (2020). 'Somehow, we cannot accept it': Drivers of internal displacement from Crimea and the forced/voluntary migration binary. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 432–454. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1685649>

Collinson, S., Darcy, J., Waddell, N., & Schmidt, A. (Eds.). (2009). *Realising protection: The uncertain benefits of civilian, refugee and IDP status* (HPG Report 28). Humanitarian Policy Group, Overseas Development Institute. <https://media.odi.org/documents/5100.pdf>

Demshuk, A. (2012). *The lost German East: Forced migration and the politics of memory, 1945–1970*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107303>

- Dolia, I., & Klymenko, O. (2023). Migration strategies of Ukrainian youth in the context of Russian armed aggression. *Sociological Studios*, 1(22), 43–52. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-01-43-52>
- Edensor, T. (2002). *National identity, popular culture and everyday life*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003086178>
- Fassin, D. (2012). *Humanitarian reason: A moral history of the present* (R. Gomme, Trans.). University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520950481>
- Fathi, M., & Ní Laoire, C. (2024). *Migration and home: An intersectional approach* (IMISCOE Research Series). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-51315-2>
- Golovakha, E., Ivashchenko-Stadnik, K., Mikheieva, O., & Sereda, V. (2023). From patronalism to civic belonging: The changing dynamics of the national-civic identity in Ukraine. In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's patronal democracy and the Russian invasion: The Russia–Ukraine war, Volume One* (pp. 297–330). Central European University Press. <https://doi.org/10.1515/9789633866641-012>
- Grujić, M. (2025). *Belonging in unhomey homelands: Internal displacement and gendered nationalism among Kosovo Serbs*. Berghahn Books.
- Heitman, S. (1993). The third Soviet emigration, 1948–91. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 13(2), 5–14. <https://www.jstor.org/stable/45411877>
- Howlett, M., & Dvornichenko, D. (2025). Losing and finding home twice: Ukrainian women's experiences of secondary internal displacement. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 51(15), 3846–3865. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2025.2499712>
- Huss, M. (2023). Autotopographies of forced displacement: City walking tours as a path for political visibility. *Journal of Refugee Studies*, 36(2), 217–237. <https://doi.org/10.1093/jrs/feac055>
- Ivashchenko-Stadnik, K. (2017). The social challenge of internal displacement in Ukraine: The host community's perspective. In A. Pikulicka-Wilczewska & G. Uehling (Eds.), *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective* (pp. 25–48). E-International Relations Publishing.
- Koshulko, O., & Dluhopolskyi, O. (2022). Exploring women's resistance against occupation and war in Ukraine. *Estudos Feministas*, 30(1), 1–12. <https://www.jstor.org/stable/48663145>
- Lazarenko, V. (2020). Mapping identities: Narratives of displacement in Ukraine. *Emotion, Space and Society*, 35. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2020.100674>

Markus, D. (2003). [Review of the books *In fear of the barbed wire fence: Canada's first national internment operations and the Ukrainian Canadians, 1914–1920* & *Searching for place: Ukrainian displaced persons, Canada, and the migration of memory*, by L. Luciuk]. *Journal of American Ethnic History*, 23(1), 97–99. <https://www.jstor.org/stable/27501381>

Mijić, A., Parzer, M., Tkalich, O., & Zolotarova, Y. (2024). Experiencing forced migration: Challenges of arriving after displacement from Ukraine. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(14), 3396–3414. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2024.2323666>

Mikheieva, O. (2020). *Gender perspectives on life of people in the context of war on certain territories of Luhan'sk and Donets'k regions*. PAX. <https://paxforpeace.nl/wp-content/uploads/sites/2/import/import/pax-report-gender-perspectives-on-life-of-people-in-the-context-of-war-full-report-ua.pdf>

Mikheieva, O. (2024). Wärme, Lachen und der Geruch von Brötchen: Was für unfreiwillige Migrant*innen aus der Ukraine „Zuhause“ bedeutet [Warmth, laughter and the smell of bread rolls: What “home” means for involuntary migrants from Ukraine]. *ZOiS Spotlight*. Centre for East European and International Studies (ZOiS). <https://www.zois-berlin.de/publikationen/zois-spotlight/waerme-lachen-und-der-geruch-von-broetchen-was-fuer-unfreiwillige-migrantinnen-aus-der-ukraine-zuhause-bedeutet>

Mikheieva, O., & Kuznetsova, I. (2023). *Internally displaced and immobile people in Ukraine between 2014 and 2022: Older age and disabilities as factors of vulnerability* (Migration Research Series No. 77). International Organization for Migration <https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2023-031-r-mrs77-internally-displaced.pdf>

Mykhnenko, V., Delahaye, E., & Mehdi, N. (2022). Understanding forced internal displacement in Ukraine: Insights and lessons for today's crises. *Oxford Review of Economic Policy*, 38(3), 699–716. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grac020>

Мусієздов, О. О. (2019). Міська ідентичність. В І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, & М. Г. Железняк (Ред.), *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-67950>

Paasi, A. (2003). Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*, 27(4), 475–485. <https://doi.org/10.1191/0309132503ph439pr>

Perelli-Harris, B., Zavisca, J., Levchuk, N., & Gerber, T. P. (2024). Internal displacement and subjective well-being: The case of Ukraine in 2018. *Social Forces*, 102(3), 1157–1179. <https://doi.org/10.1093/sf/soad124>

Periscope Research. (2023). *Аналітичний звіт: Дослідження потреб (Додаток 3)* [Analytical report: Needs assessment (Annex 3)]. ГО «Центр

зайнятості Вільних людей». https://www.czvl.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/dodatok-3_analitychnyj-zvit_doslidzhennya-potreb.pdf

Pikulicka-Wilczewska, A., & Uehling, G. (Eds.). (2017). *Migration and the Ukraine crisis: A two-country perspective*. E-International Relations Publishing.

Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion.

Roberts, J., Onuegbu, C., Harris, B., Clark, C., Griffiths, F., Seers, K., Aktas, P., Staniszewska, S., & Boardman, F. (2025). Comparing In-Person and Remote Qualitative Data Collection Methods for Data Quality and Inclusion: A Scoping Review. *International Journal of Qualitative Methods*, 24. <https://doi.org/10.1177/16094069251316745>

Roberts, R. E. (2022). *How urban are IDPs? Between forcibly evicted urban poor and conflict IDPs* (Working Paper No. 23). Researching Internal Displacement. https://researchinginternaldisplacement.org/wp-content/uploads/2022/05/RID-WP_Enobong-Roberts_Urban-IDPs_050422.pdf

Rose, G. (2016). *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials* (4th ed.). Sage.

Sereda, V. (2020a). 'Social distancing' and hierarchies of belonging: The case of displaced population from Donbas and Crimea. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 404–431. <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1719043>

Sereda, V. (2020b). У пошуках приналежності: Переосмислення Іншого в історичній пам'яті українських ВПО [In search of belonging: Rethinking the Other in the historical memory of Ukrainian IDPs]. *Ideology and Politics Journal*, 1(15), 84–107. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00014>

Sereda, V., & Mikheieva, O. (2025). How (not) to study a war-affected society: Challenges of knowledge production in Ukraine and elsewhere. *Nationalities Papers*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1017/nps.2024.56>

Shao, Y., Lange, E., Thwaites, K., & Liu, B. (2017). Defining local identity. *Landscape Architecture Frontiers*, 5(2), 24–41. <https://doi.org/10.15302/J-LAF-20170203>

Smahina, M. (2026). 'More than sufferers': Digital boundary-making and belonging through work among Ukrainian forced migrants in Finland. *Nordic Journal of Migration Research*, 16(1), 1–17. <https://www.jstor.org/stable/48857601>

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7–24). Nelson-Hall.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political psychology: Key readings* (pp. 276–293). Psychology Press.

Tarkhanova, O. (2023). Shades of protracted displacement: Reconciling citizenship and the status of internally displaced in eastern Ukraine. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(19), 4809–4827.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2232556>

Thompson, I., Nurse, L., & Fazel, M. (2023). Tensions in cultural identity and sense of belonging for internally displaced adolescents in Ukraine. *Child Care in Practice*, 29(3), 319–334. <https://doi.org/10.1080/13575279.2023.2199192>

Uehling, G. L. (2021). Three rationalities for making sense of internal displacement in Ukraine. *Migration Studies*, 9(3), 1536–1559.
<https://doi.org/10.1093/migration/mnaa005>

Vermenych, Ya. V. (2012). Київ [Kyiv]. In I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak, et al. (Eds.), *Енциклопедія Сучасної України* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
<https://esu.com.ua/article-67950>

Джерела даних та електронні ресурси

Index Minfin. (n.d.). *Населення Маріуполя* [Population of Mariupol].
Процитовано 14 червня 2026 р.
<https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/town/mariupol/>

Information and Computing Centre of the Ministry of Social Policy, Family and Unity of Ukraine. (2025). *Dashboard ВПО* [IDP dashboard]. Дані станом на 22.09.2025. <https://www.ioc.gov.ua/en/analytics/dashboard-vpo>

Скільки людей проживає у Києві у 2026 році та як рахують населення [How many people live in Kyiv in 2026 and how the population is counted]. (2026, 21 січня). *Факти*. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20260121-skilky-lyudej-prozhyvaye-u-kyuevi-u-2026-roczy-ta-yak-rahuyut-naselennya/>

Біблія. Книга Псалмів, Псалом 137 (у нумерації 136) [The Bible, Book of Psalms, Psalm 137 (numbered 136)]. (n.d.). Українське Біблійне Товариство.
<https://www.bible.com/uk/bible/186/PSA.136.UBIO>

Примітка. Первинні емпіричні матеріали дослідження — транскрипти усноїсторичних інтерв'ю та ментальні мапи, створені респондентами, — подано в Додатках відповідно до §7 Положення.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1 Гайд для біографічних інтерв'ю

Біографічний контекст

1. Розкажіть трохи про себе. Хто ви, де вчилися, чим займалися, де жили?
2. Скільки часу ви прожили в Києві?
3. А як довго ви жили в Маріуполі? Ви народились там чи переїхали? Розкажіть про своє життя там - де саме ви жили, в якій частині міста, чим займалися..
4. Де саме мешкали (район, будинок чи квартира)?
5. Коли і за яких обставин ви залишили Маріуполь? Розкажіть, будь ласка, як саме це сталося, чому ви вирішили їхати, як збиралися і виїжджали?х
6. Чи ви мали можливість щось взяти з собою? Якщо можете сказати - що саме ви змогли взяти з дому?
7. Чи це перший досвід переміщення для вас? Ви одразу поїхали до Києва чи зупинялися ще десь? Як надовго? Це було вперше? Де зупинялися на шляху до Києва? Де саме і як довго там були??
8. Де ви зараз живете? Як довго ви тут?
9. Що відчували, коли виїжджали? Що ви взяли із собою?

Простір і ландшафт Маріуполя

1. Як би ви описали Маріуполь людині, яка там ніколи не була?
2. Які речі роблять Маріуполь саме Маріуполем?
3. Чи є місця в Маріуполі, які мають для вас значення, є “своїми”? Чому саме вони? Де ви найбільше проводили часу? (запропонувати майнд меп) Я б хотіла вас попросити намалювати центр міста, а також декілька ваших улюблених місць в Маріуполі (поки людина малює - її треба просити, щоб вона описувала-пояснювала те, що зображує)
4. Чи відчували ви себе «маріупольцем/кою»? Що для вас це означає?
5. Чи змінилось ваше відчуття міста після 2014/2022 року — і якщо так, то як? Чи відчуваєте ви себе киянином / киянкою (Так, Ні - Чому? В чому це проявляється?)
6. Пригадайте, як ви звикали до нового місця проживання. Чи з'явилося у вас відчуття дому тут? (Ні - чому? Так - Як і коли у вас це відчуття з'явилося? Як ви гадаєте, з чим це було пов'язане?)

Повсякденні практики

1. Чи є щось в Києві, у вашому теперішньому місці проживання, вашому теперішньому побуті щось, що нагадує вам про Маріуполь — вид, запах, звук, звичні дії?
2. Чи є речі, які ви більше не робите — або навпаки, почали робити — після переїзду в Київ?
3. ЧЧи є якісь продукти чи страви, які були звичними в Маріуполі, а в Києві їх бракує, чи вони не такі?

Соціальні зв'язки

1. Ваше коло спілкування після переїзду якось змінилося? Чи з'явилися у вас нові знайомі тут, в Києві? Чи маєте серед нових знайомих у Києві близьких товаришів чи друзів? (*Чому ні?. Якщо так - то в чому ця близькість проявляється).
2. Чи є серед них люди, які, так само як і ви, переїхали в Київ з Маріуполя? Про що ви зазвичай говорите? Що вам дає це спілкування?
3. Якщо оцінити в цілому, хто вам ближчий (чи з ким комфортніше підтримувати стосунки) - з вашими новими київськими знайомими чи з ВПО-мешканцями Маріуполя (або з іншими ВПО в цілому). Поясніть, чому?
4. Де зараз ваша родина? Чи підтримуєте контакти з нею?
5. Які свята ви зараз святкуєте? Що вони для вас означають?
6. Чи ви почуваетесь “своєю” чи “своїм” у Києві? В чому це проявляється? Що дає вам відчуття того, що вас приймають або не приймають?

Самосприйняття

1. Як ви представляєтеся у розмові з новими людьми? Чи ділитесь звідки ви і за яких обставин приїхали до Києва?
2. Люди часто кажуть про себе, що вони “кияни”, “харків’яни”, “львів’яни” та інші. А чи є, на вашу думку, “маріупольчани” чи “маріупольці”? Якщо є: А як би ви описали типового маріупольця / маріупольчанку? Чи є якісь ознаки, по яких ви можете упізнати мешканця/мешканку Маріуполя тут, в Києві?
3. Чи є щось, що на вашу думку відрізняє маріупольців від людей з інших міст?
4. Чи є щось, що ви дізнались про місто або про себе вже після від’їзду з Маріуполя?
5. Як ви реагуєте, коли хтось незнайомий питає, звідки ви?
6. Чи відрізняються ваші спогади про Маріуполь від того, що люди тут про нього знають? Що би ви хотіли, щоб інші знали про Маріуполь та маріупольців?

Про звання до Києва

1. Чому обрали саме Київ як місце для проживання?
2. Які “ваші” місця ви можете назвати у Києві? Чим саме вони вам подобаються? (попросити намалювати карту) Я би хотіла вас попросити намалювати центр міста, а також декілька ваших улюблених місць в Києві (поки людина малює - її треба просити, щоб вона описувала-пояснювала те, що зображує)
3. Чи є такий маршрут містом Київ, який вам подобається? Який саме?
4. Чи можете ви назвати себе киянкою-нином? Чому?
5. Які на ваш погляд кияни чи мешканці києва?
6. Спробуйте порівняти Київ та Маріуполь. Чи є в Києві у вашому районі, де ви мешкаєте, щось, що нагадує Маріуполь?
7. Чи є щось, чого вам найбільше не вистачає тут? І навпаки - чи з’явилося щось нове, чого не було в Маріуполі?
8. Ми часто використовуємо таке слово, як “дім”. Що для вас означає “дім”?
9. Що ви зараз називаєте своїм домом? Що дає відчуття дому? (Якщо нема такого→Що повинно статися, щоби ви сказали “я вдома”?)
10. Як ви уявляєте своє майбутнє? Чи має значення в якому місті чи країні для вас жити? Чи хотіли би жити в Києві і надалі?

ДОДАТОК 2 Матеріали інтерв'ю з учасниками дослідження

Інформовані згоди, транскрипції, аудіозаписи, нотатки авторки та зображення ментальних мап знаходяться за посиланням:

https://drive.google.com/drive/folders/1-l1fVXiScsvZlCgqM39ADQE-RrTbpx9?usp=share_link